การศึกษาแนวคิดทางจริยศาสตร์ในงานเขียนของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

A Study of Ethical Thought in the Work of Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto)

ภัทรพร สิริกาญจน

Pataraporn Sirikanchana

บทคัดย่อ

แนวคิดทางจริยศาสตร์ในงานเขียนของพระพรหมคุณาภรณ์จำแนกออกได้เป็น 10 แนวคิด คือ แนวคิดแบบลัทธิเจตจำนง แบบอนิยัตินิยม แบบอัชฌัตติกญาณนิยม แบบธรรมชาตินิยม แบบอุปกรณ์นิยม แบบประโยชน์นิยม แบบมนุษยธรรมนิยม แบบปรัตถนิยม แบบวรนิยม และแบบปัญญานิยม แนวความคิดทุกแบบส่งเสริมการพัฒนามนุษย์ทั้งในแง่ส่วนบุคคลและในแง่สังคม มีจุดหมายเพื่อความสุขในทางโลกและทางธรรม และเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนา คือความพ้นทุกข์หรือนิพพาน แนวคิดดังกล่าวจึงมีคุณค่าต่อบุคคล สังคม และโลกในปัจจุบันในการแก้ปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ร่วมกันตลอดจนเป็นแรงบันดาลใจให้คนในยุคปัจจุบันได้ใช้ชีวิตอย่างสร้างสรรค์และเอื้อประโยชน์สุขต่อตนเองและผู้อื่นได้อย่างยั่งยืน

Abstract

The ethical thought in Phra Brahmagunabhorn's (P.A.Payutto) work can be categorized in terms of Voluntarism, Indeterminism, Intuitionism, Naturalism, Instrumentalism, Utilitarianism, Humanitarianism, Altruism, Meliorism and Intellectualism. These types of ethical thought promote human development individually and socially with the objects of worldly happiness and spiritual happiness. Especially, they can lead human beings to the end of suffering or *Nibbana*. They are thus worth studying for the sake of human development and for the peaceful happiness of a community. People of the world today who have studied his work can be inspired to live for the best of themselves and others and turn this world into a place of sustainable happiness.

1. บทนำ

จริยศาสตร์เป็นปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยการประเมินคุณค่าของการกระทำของมนุษย์ว่า ดี ชั่ว ถูก ผิด ควรหรือไม่ควร เป็นต้น การถกเถียงวิเคราะห์และพยายามค้นหาคำตอบของปัญหาต่างๆ ในทางจริยศาสตร์จึงเป็นเรื่องสำคัญต่อบุคคลและสังคมในยุคปัจจุบันที่กำลังแสวงหาทางออกของปัญหาต่างๆ เช่น "เราควรแก้ปัญหาอาชญากรรมด้วยความรุนแรงหรือไม่" "เสรีภาพมีความหมายต่อชีวิตมนุษย์อย่างไร" และ "ทำไมต้องเป็นคนดี" เป็นต้น การพยายามวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่คนเรากำลังเผชิญอยู่แม้จะไม่สามารถหาคำตอบที่แน่นอนตายตัวได้ แต่อย่างน้อยที่สุดก็ทำให้เรามีโอกาสในการปรับปรุงแก้ไขปัจจัยที่เกี่ยวข้องให้เกิดผลลัพธ์ที่เอื้อคุณประโยชน์แก่เราและ/หรือผู้อื่นได้มากขึ้น

สังคมไทยกำลังเผชิญปัญหาและวิกฤตด้านต่างๆ และพยายามหาทางแก้ไข การศึกษาแนวคิดทางจริยศาสตร์ในงานเขียนของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) จึงมีความสำคัญ งานเขียนของพระพรหมคุณาภรณ์ เป็นงานเขียนทางพุทธปรัชญาที่ทันสมัยและพยายามตอบปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมไทยปัจจุบันอย่างตรงประเด็น เช่น ในกรณีที่สังคมไทยได้ตกอยู่ในกระแสความนิยมศรัทธาจตุคามรามเทพกันอย่างลุ่มหลงและกว้างขวางจนทำให้ผู้จัดทำวัตถุมงคลจตุคามรามเทพและพ่อค้านักธุรกิจที่เกี่ยวข้องสามารถทำรายได้จากธุรกิจดังกล่าวได้หลายล้านบาท พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้พิจารณาเห็นว่า ปรากฏการณ์นี้สะท้อนถึงความว้าวุ่นและขาดที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนไทย โดยเหตุที่ขาดความรู้ความเข้าใจในหลักพุทธธรรมอย่างเพียงพอ

คนไทยจำนวนมากจึงหันเข้าพึ่งพาอำนาจเหนือธรรมชาติและผีสางเทวดา ในหนังสือ *คติจตุคามรามเทพ* พระพรหมคุณาภรณ์ได้ชี้ให้เห็นว่าเราไม่ควรพึ่งเทวดาเพียงอย่างเดียวเพราะทั้งเทพทั้งคนต่างก็มีกรรมเป็นของตนเอง เราทุกคนจึงมีหน้าที่ทำให้ชีวิตของตนเองดีขึ้นด้วยการแสวงหาความรู้และพัฒนาปัญญาจนสามารถพึ่งตนเองได้ (พระพรหมคุณาภรณ์, 2550: 16)

ทรรศนะของพระพรหมคุณาภรณ์เปรียบเสมือนแสงสว่างที่ส่องทางในยามมืดมิด ชาวพุทธที่เคยปล่อยความคิดจิตใจของตนไปตามกระแสนิยมจึงได้มีโอกาสพิจารณาทำความเข้าใจปรากฏการณ์ต่าง ๆ ตลอดจนพฤติกรรมของตนเองให้ถ่องแท้และปรับแก้ให้ถูกต้อง ชาวพุทธที่เคยหมกมุ่นเคารพบูชาในอิทธิฤทธิ์ของเทพเจ้าอาจได้สติและเห็นความไร้สาระในพฤติกรรมของตนจากทรรศนะดังกล่าวก็เป็นได้

เมื่อยามสังคมไทยประสบวิกฤติในด้านต่าง ๆ พระพรหมคุณาภรณ์จะออกมาชี้ทางออกด้วยหลักพุทธธรรมเสมอ นอกจากเรื่องของความศรัทธางมงายในเทพเจ้าและเครื่องรางของขลังดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ท่านยังได้แสดงความคิดเห็นเพื่อหาทางออกให้แก่ปัญหาอื่น ๆ ของประเทศ เช่น ในกรณีที่กระทรวงศึกษาธิการได้ปรับปรุงหลักสูตรชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษาโดยตัดทอนวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรให้ลดน้อยลงทั้งด้านเนื้อหาและเวลาเรียน พระพรหมคุณาภรณ์เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระเทพเวที ได้พิจารณาเห็นว่า พระพุทธศาสนามีความสำคัญในฐานะที่เป็นระบบจริยธรรมสำหรับประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศและเป็นพื้นฐานสำคัญของวัฒนธรรมไทย ท่านจึงคัดค้านการตัดทอนวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรและแสดงทรรศนะดังกล่าวในหนังสือ *ทำไมคนไทยจึงเรียนพระพุทธศาสนา* โดยเสนอแนะให้รัฐแยกการศึกษาพระพุทธศาสนาออกเป็น 2 หมวดใหญ่ คือ หมวดเนื้อหาและหมวดปฏิบัติการ ซึ่งท่านอธิบายว่า

> การเรียนการสอนตามหลักการนี้จะสำเร็จผลได้ จะต้องมีวิธีสอนที่ดี เฉพาะอย่างยิ่ง ต้องได้ครูที่มีความรู้ความสามารถมีคุณภาพสูงเพราะการที่จะบูรณาการวิชาต่าง ๆ ทุกวิชาเข้าด้วยกัน โดยมีจริยธรรมเป็นแกนในสนามรวมแห่งพระพุทธศาสนา หรือจริยศึกษานั้น มิใช่เป็นงานที่ครูไหน ๆ ก็ทำได้ จึงต้องมีการเน้นย้ำในเรื่องการฝึกหัดและพัฒนาครู ซึ่งโยงไปถึงการที่รัฐจะต้องมีนโยบายส่งเสริมยกระดับและยกฐานะครู พร้อมไปด้วยกันกับการให้ความสำคัญแก่การศึกษาพระพุทธศาสนาและจริยศึกษา (พระเทพเวที, 2533: 80)

ข้อเสนอแนะของพระพรหมคุณาภรณ์เป็นแนวทางให้กระทรวงศึกษาธิการรับไปดำเนินการปรับหลักสูตรในปี พ.ศ. 2533 และในปัจจุบัน โดยได้จัดให้มีการพัฒนาภาคปฏิบัติในลักษณะต่าง ๆ เช่น การจัดตั้งโรงเรียนวิถีพุทธและการศึกษาพระพุทธศาสนาในบริบทของภูมิปัญญาท้องถิ่น แนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์เป็นที่ยอมรับและปฏิบัติอย่างกว้างขวางในสังคมไทย และเป็นเสมือนทางออกของความตีบตันทางความคิดของผู้คน ชาวพุทธและนักวิชาการทั่วไป ประเทศไทยยอมรับว่าท่านเป็นนักปราชญ์คนสำคัญของบ้านเมือง งานเขียนของท่านเป็นตำราทางพระพุทธศาสนาที่ศึกษากันทั่วประเทศและได้รับการอ้างอิงในงานเขียนทางวิชาการในต่างประเทศ ท่านได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์จากสถาบันการศึกษาหลายแห่ง

ความสำคัญของพระพรหมคุณาภรณ์และงานเขียนของท่านมิได้มีอยู่ในแวดวงของสังคมไทยเท่านั้น แม้ต่างประเทศก็ให้ความยกย่องนับถือ เช่น ใน พ.ศ. 2517 ท่านได้รับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพจากองค์การยูเนสโก (UNESCO Prize for Peace Education) ปัจจุบัน ท่านดำรงตำแหน่งเป็นราชบัณฑิตกิตติมศักดิ์สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง ราชบัณฑิตยสถาน

การศึกษาวิจัยงานเขียนของพระพรหมคุณาภรณ์จึงเอื้อต่อการพัฒนาการศึกษาวิชาต่าง ๆ ทางสายมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ตลอดจนการพัฒนาทรัพยากรบุคคล นอกเหนือจากประโยชน์ในทางวิชาการและการพัฒนาสังคมโดยรวม

2. ความหมายและความสำคัญของจริยศาสตร์แนวพุทธ

ในฐานะที่มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐตามที่เรายอมรับกันทั่วไป มนุษย์จึงต้องการมีชีวิตความเป็นอยู่ในระดับที่เหนือกว่าสัตว์ เราไม่ต้องการเพียงกินอิ่ม นอนหลับ สืบพันธุ์ และมีชีวิตรอดได้เท่านั้น แต่เราต้องการชีวิตที่มีคุณภาพและมีคุณค่าควรแก่การยอมรับนับถือและภาคภูมิใจอีกด้วย

คุณค่าของการกระทำเป็นประเด็นทางจริยศาสตร์ คำว่า “จริยศาสตร์” ตามรูปศัพท์หมายถึง ความรู้ความคิด หรือการถกเถียงอภิปรายค้นหาในเรื่องความประพฤติและการกระทำของมนุษย์

การถกเถียงอภิปรายในทางจริยศาสตร์ปรากฏอยู่อย่างกว้างขวางในปรัชญาตะวันตก เช่น ในปรัชญากรีก ประเด็นถกเถียงกันทางจริยศาสตร์เป็นเรื่องเกี่ยวกับ “ชีวิตที่ดี” และการแสวงหา “ความสุข” โสกราตีส (Socrates, 470 – 399 ปีก่อน ค.ศ.) นักปรัชญากรีกมีทรรศนะว่า ชีวิตที่ดี คือ ชีวิตที่มีความรู้ (knowledge) เป็นเครื่องนำทาง และความสุขที่แท้จริงไม่ใช่ความสุขทางประสาทสัมผัส แต่เป็นความสุขทางจิตวิญญาณที่มีเหตุผล (reason) และความรู้ ส่วนโปรตากอรัส (ประมาณ 490 – 410 ปีก่อน ค.ศ.) นักปรัชญากรีกร่วมสมัยกับโสกราตีสและเป็นนักปรัชญากลุ่มโสฟิสต์[1] กลับมีทรรศนะต่างออกไปว่า “ชีวิตที่ดี” และ “ความสุข” จะมีความหมายอย่างไรก็ขึ้นอยู่กับนิยามและความพอใจของแต่ละบุคคล ไม่มีเกณฑ์สากล เมื่อเวลาผ่านไปผู้คนก็เริ่มสั่งสมความเข้าใจในเรื่องต่างๆ รอบตัวทีละน้อย ในสมัยคริสตกาล ศาสนาคริสต์ได้นำเสนอจริยธรรมที่พัฒนาจากอุดมคติเรื่องความชอบธรรม (righteousness) ในสายพระเนตรของพระเป็นเจ้า ตลอดจนความรักต่อพระเป็นเจ้า (God) และต่อเพื่อนมนุษย์ ไม่ใช่การมุ่งแสวงหาความสุขหรือชีวิตที่รื่นรมย์ ประเด็นทางจริยศาสตร์ที่ถกเถียงกันในยุคแรกๆ ของปรัชญาตะวันตกจึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับ “การกระทำที่ถูกต้อง” กับ “การกระทำที่ให้ความสุข” อย่างไรก็ตาม ในยุคต่อมาการถกเถียงทางจริยศาสตร์ก็ยังคงมีแกนหลักเดิม คือ เกณฑ์ทางจริยศาสตร์เกี่ยวกับ “ความถูกต้อง” กับ “ความสุข” เพียงแต่อิงอาศัยฉากประวัติศาสตร์และประสบการณ์ของมนุษย์ที่เปลี่ยนแปลงไปเท่านั้น (Ethel et al, 1969: 5-6)

2.1 ความหมายและความสำคัญของจริยศาสตร์

ราชบัณฑิตยสถาน (2548: 34) ได้กำหนดความหมายของจริยศาสตร์ (ethics) ว่า คือ “ปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยการแสวงหาความดีสูงสุดของชีวิตมนุษย์ แสวงหาเกณฑ์ในการตัดสินความประพฤติของมนุษย์ว่าอย่างไหนถูก ไม่ถูก ดี ไม่ดี ควร ไม่ควร และพิจารณาปัญหาเรื่องสถานภาพของค่าทางศีลธรรม”

คำว่า ethics มาจากภาษากรีกคือ ethikos ซึ่งมาจากคำว่า ethos (ขนบธรรมเนียม หรือการใช้งาน) นักปรัชญากรีก คือ อาริสโตเติล (Aristotle, 384 – 322 ปี ก่อน ค.ศ.) ใช้คำนี้เพื่อหมายถึง “นิสัยใจคอ” และ “ท่าทีการแสดงออก” ซึ่งเป็นความหมายเดียวกับคำว่า moralis ที่ซิเซโร (Cicero, 106 – 43 ปี ก่อน ค.ศ.) นักปรัชญาชาวโรมันนำมาใช้ ทั้งคำว่า ethikos และ moralis มีความหมายเกี่ยวกับการลงมือกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นเหตุให้ถูกประเมินคุณค่าทางจริยธรรม

จริยศาสตร์เชิงปทัฏฐาน (normative ethics) ซึ่งพยายามสร้างระบบความคิดและกำหนดคุณค่าเรื่องดีชั่วอย่างตายตัว เป็นจริยศาสตร์ที่เริ่มต้นขึ้นในยุคแรกของปรัชญา เช่น ในปรัชญาของโสกราตีส และในปรัชญาตะวันออกโดยทั่วไป มีเนื้อหาสาระเป็นการแสวงหามาตรการในการตัดสินการกระทำของมนุษย์ว่าอย่างไรจึงจะถูกต้องหรือชอบธรรม สิ่งที่ถูกต้องหรือชอบธรรมนี้อาจเป็นปรนัย (objective) หรืออัตนัย (subjective) ก็ได้ การกระทำที่ถูกต้องอย่างปรนัยหมายถึงการกระทำนั้นๆ ถูกต้องเพราะมีคุณค่าในตัวเอง (intrinsic value) ไม่ขึ้นกับความพอใจของผู้ใดหรือไม่ขึ้นกับเหตุปัจจัยภายนอก เช่น ประเพณีวัฒนธรรมและค่านิยมทางสังคม ยกตัวอย่างกรณีที่นายสมชายช่วยชีวิตผู้อื่น อาจเป็นเพราะนายสมชายเห็นว่าชีวิตมีคุณค่า ไม่ใช่เพราะเขาต้องการผลประโยชน์ตอบแทน

---

[1] โสฟิสต์ (Sophists) เป็นชื่อกลุ่มนักปรัชญากรีกที่สอนความรู้ในเรื่องต่างๆ เช่น วาทศิลป์ ปรัชญา และการใช้ภาษาแก่ชาวเอเธนส์ตามแนวทางของตนเพื่อแลกกับค่าจ้างเป็นทรัพย์สินเงินทอง

การยอมรับสิ่งที่ดี หรือถูกต้องอย่างปรนัย เช่นนี้ทำให้แนวคิดและแนวปฏิบัติทางจริยศาสตร์ของเราเป็นเรื่องของพันธกิจ (obligation) และหน้าที่ (duty) และเกิดเป็นทฤษฎีทางจริยศาสตร์แบบเน้นพันธกิจ หรือทฤษฎีกรณียธรรม (deontological theory) (Reese, 1980: 157) ซึ่งเป็นทฤษฎีที่ให้ความสำคัญกับเจตนาในการกระทำและส่งเสริมให้มนุษย์ตระหนักในหน้าที่และความจำเป็นในการทำความดีและเป็น “คนดี”

ส่วนแนวคิดทางจริยศาสตร์ที่ถือว่าความดีและความถูกต้องมีลักษณะเป็นอัตนัย (subjective) หมายถึงการกระทำที่ไม่มีคุณค่าในตัวเองและความดีไม่มีคุณค่าในตัวเอง แต่มีคุณค่านอกตัวเอง (external value) หมายความว่า การกำหนดคุณค่าว่าสิ่งใดดีหรือชั่ว ไม่ได้ขึ้นอยู่กับสิ่งนั้น ๆ แต่ขึ้นอยู่กับทัศนคติ ความพอใจ และความคิดเห็นของผู้ประเมินตลอดจนเงื่อนไขที่มาจากประเพณีวัฒนธรรมและองค์ประกอบภายนอก เช่น ถ้าถือว่าการพูดความจริงเป็นสิ่งที่ดีแบบอัตนัย ย่อมหมายความว่า การพูดความจริงไม่ใช่เป็นสิ่งที่มีคุณค่าในตัวเอง แต่ขึ้นอยู่กับผู้ประเมินสถานการณ์และเงื่อนไขต่าง ๆ ในกรณีหนึ่ง การพูดความจริงอาจจะเป็นสิ่งที่ดีเพราะแสดงถึงความไว้วางใจกันได้ แต่ในอีกกรณีหนึ่ง การพูดความจริงอาจทำให้เกิดความเสียหายและเดือดร้อนกับทั้งตนเองและผู้อื่น เช่นการเปิดเผยความลับของเพื่อนให้ผู้ปองร้าย ทำให้เพื่อนถูกทำร้าย หรือการพูดความจริงว่า เพื่อนบ้านซ่อนสมบัติไว้ในตู้ ทำให้โจรรู้ที่ซ่อนและขโมยสมบัติไปได้ การพูดความจริงจึงไม่ดีในตัวเองและในทุกสถานการณ์

จากการถกเถียงและนำเสนอแนวคิดทางจริยศาสตร์ในประวัติปรัชญานั้น จะเห็นได้ว่า นักจริยศาสตร์ให้ความสนใจกับทฤษฎีทางจริยศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของบุคคลและสังคมมากกว่าเรื่องคุณค่าทางอุดมคติของจริยธรรม เช่น เรื่องคุณค่าในตัว (intrinsic value) หรือคุณค่านอกตัว (extrinsic value)

ในปรัชญาตะวันตก พิจารณาแนวคิดทางจริยศาสตร์เรื่อง ดี ชั่ว ถูก ผิด มักเกี่ยวพันกับความสุขและความมั่งคั่งของบุคคลสังคม กระบวนการพิจารณาเรื่องดังกล่าวต้องอาศัยการตัดสินใจเลือก เช่น เลือกพากเพียรทำงานและต่อสู้กับอุปสรรคของชีวิตต่อไป หรือเลือกฆ่าตัวตายเพื่อหนีความยากลำบากของชีวิต การเลือกนี้ต้องใช้เหตุผลทางจริยธรรม (moral reason) ในกรณีดังกล่าวเหตุผลทางจริยธรรมที่ใช้เป็นเหตุผลที่เกี่ยวเนื่องกับทัศนคติเรื่องคุณค่าของชีวิต กล่าวคือ ถ้าเห็นว่าชีวิตเป็นสิ่งที่มีคุณค่า การทำลายชีวิตไม่ว่าด้วยเหตุผลใด ก็ตามย่อมเป็นการกระทำที่ผิด และการรักษาชีวิตไว้ย่อมเป็นการกระทำที่ถูกต้อง

ในบางกรณี การกระทำอย่างหนึ่งอาจมีผู้หนึ่งพิจารณาว่าผิด แต่ผู้อื่นอาจพิจารณาว่าถูก เช่น การพูดโกหกเพื่อให้ผู้อื่นมีความสุข ผู้ที่ใช้เหตุผลทางจริยธรรมโดยพิจารณาจากความตั้งใจและวิธีกระทำอาจถือว่าการกระทำเช่นนี้ไม่ถูกต้อง ไม่สมควร เพราะถือว่าการโกหกเป็นสิ่งไม่ดีในตัวเอง เป็นความชั่ว ส่วนผู้ที่พิจารณาผลของการกระทำก็ตัดสินว่า การกระทำดังกล่าวถูกต้องดีงามเพราะการทำให้ผู้อื่นมีความสุขและทำให้ตนเองมีความสุขย่อมเป็นการทำดี

ในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม เราจำเป็นต้องใช้จริยธรรมและคุณธรรมประเภทที่ส่งเสริมให้ทุกชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข กล่าวคือ มีจริยธรรมที่เอื้อประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่น การอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการช่วยเหลือผู้ยากไร้และปลูกฝังคุณธรรม เช่น ความเสียสละ ความเมตตากรุณา และความซื่อสัตย์สุจริต จริยธรรมสำหรับแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมไม่คาดหวังคุณค่าแบบสัมบูรณนิยม (absolutism) ซึ่งถือว่าความดีเป็นสิ่งที่มีคุณค่าในตัวเอง ไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลาและสถานที่และดีสำหรับทุกคนในทุกสังคม แต่ยอมรับคุณค่าแบบสัมพันธ์เป็นสัมพัทธนิยมทางจริยศาสตร์ (ethical relativism) ซึ่งมีทรรศนะว่า คุณค่าทางจริยธรรมไม่มีความสมบูรณ์เด็ดขาดในตัวเอง แต่ขึ้นอยู่กับสังคมบางสังคมหรือคนบางคน นักสัมพัทธนิยมทางจริยศาสตร์มีความคิดว่า การกระทำอย่างหนึ่ง เช่น การเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ จะถูกหรือผิด ดีหรือไม่ดี ย่อมขึ้นอยู่กับบรรทัดฐานทางศีลธรรม (moral norm) ของสังคมและความผูกมัดทางศีลธรรม (moral commitment) ของบุคคลไม่มีมาตรการตายตัวในการตัดสินสิ่งที่ถูกต้องทางศีลธรรมหรือจริยธรรมในสังคมหนึ่ง อาจถือว่าผิด ในอีกสังคมหนึ่งเช่นสังคมไทย การเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่

และการนอบน้อมต่อผู้ใหญ่ถือว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม สำหรับเด็กและผู้น้อย ผู้ใดแสดงความก้าวร้าวต่อผู้ใหญ่ สังคมจะติเตียนไม่ยอมรับ ด้วยเหตุนี้จึงเกิดประเพณีการยอมรับระบบอาวุโสกันอย่างแพร่หลาย การแต่งตั้งบุคคลเข้ารับราชการหรือเลื่อนตำแหน่งหน้าที่การงานในสถานที่ต่าง ๆ ในสังคมไทย จึงมักคำนึงถึงความมีอาวุโส ประกอบการพิจารณากันอยู่เสมอ จนในหลายกรณี ก็มองข้ามความสำคัญของความสามารถของบุคคลไปเลยทีเดียว

ในเรื่องความผูกมัดทางศีลธรรมของบุคคลก็เช่นกัน คนบางคนอาจมีความสำนึกทางศีลธรรมว่า การฆ่าเป็นสิ่งที่ชั่วในตัวเอง ในขณะที่คนอื่นอาจตระหนักสำนึกว่า การฆ่าเพื่อให้ผู้ป่วยพ้นจากความทุกข์ทรมาน หรือการุณยฆาต (mercy killing) เป็นการทำดี เป็นต้น

จริยศาสตร์ที่แสดงแนวคิดและเกณฑ์ในการประเมินว่า การกระทำใด ดี ชั่ว ถูกหรือผิดนั้น เรียกว่า จริยศาสตร์บริสุทธิ์ (pure ethics) เช่น จริยศาสตร์ของคานท์ที่ว่า การทำดีคือการทำตามหน้าที่ ส่วนจริยศาสตร์ที่ถูกนำไปใช้ในการประเมินดีชั่วในศาสตร์และในเรื่องเฉพาะต่าง ๆ เช่น ในการแพทย์และในการเมืองเรียกว่า จริยศาสตร์ประยุกต์ (applied ethics) เช่น จริยศาสตร์ทางการแพทย์ มีประเด็นในการพิจารณาว่า การช่วยให้ผู้ป่วยตายเพื่อพ้นความทรมานจากความเจ็บป่วยหรือที่เรียกว่า การุณยฆาต (mercy killing) เป็นสิ่งที่ควรทำหรือไม่ หรือจริยศาสตร์ทางการเมือง ก็มีประเด็นถกเถียง เช่น ระบอบการเมืองการปกครองที่ดีควรเป็นระบอบเผด็จการหรือประชาธิปไตย และนักการเมืองที่ดีควรมีคุณสมบัติอย่างไร กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ จริยศาสตร์ประยุกต์เป็นการนำเอาจริยศาสตร์บริสุทธิ์ไปใช้ในปริบทต่าง ๆ ของมนุษย์เพื่อประโยชน์ต่อชีวิตของมนุษย์ในปัจจุบันและอนาคต

2.2 จริยศาสตร์ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาหมายถึงหลักธรรมที่ได้รับการบันทึกหรืออ้างอิงได้จากพระไตรปิฎกและอรรถกถา เช่น หลักธรรมว่าด้วยไตรลักษณ์ ไตรสิกขา ความเมตตา กรุณา และความเพียร หลักธรรมเหล่านี้ได้เป็นแนวการประเมินคุณค่าของการกระทำของสิ่งมีชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งของมนุษย์ ว่าดีหรือชั่ว ถูกหรือผิด ในกรอบความคิดที่ชัดเจนและตายตัว กล่าวคือ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนายอมรับว่า คุณธรรมต่าง ๆ มีคุณค่าในตัวเองและเป็นปรนัย เช่น ความเมตตากรุณาเป็นสิ่งที่ดีในตัวเอง ไม่ขึ้นอยู่กับรสนิยม ค่านิยมและความพอใจของบุคคล ไม่ว่าจะอยู่ในยุคสมัยใด หรือในสังคมใด ความเมตตากรุณาก็เป็นคุณธรรมที่เราควรพัฒนาให้เกิดขึ้นในตนเองและในสังคมของเรา ส่วนการฆ่าหรือการทำลายชีวิตของตนเองและผู้อื่นถือเป็นการทำชั่วในทางพระพุทธศาสนาในทุกกาลเวลาและทุกสถานที่ นอกจากนี้กฎของการกระทำคือกฎแห่งกรรมก็เป็นกฎธรรมชาติ เป็นกฎสากลไม่มีข้อยกเว้นและใช้บังคับกำกับสิ่งมีชีวิตทั้งมวลอย่างเท่าเทียมกัน จึงอาจกล่าวได้ว่า จริยศาสตร์ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในภาพรวมมีลักษณะเป็นปรนัยนิยม (objectivism)

2.2.1 ความหมายของดีชั่วเชิงสัมพัทธ์ในแง่สมมุติบัญญัติ

คำว่า “สมมุติบัญญัติ” หมายถึง การกำหนดความหมายหรือการให้ความหมายในเชิงสมมุติ กล่าวคือ ในเชิงที่อิงอาศัยค่านิยมของสังคม ทรรศนะส่วนบุคคล ประเพณีวัฒนธรรม และความพอใจของคนทั่วไป เป็นต้น การพิจารณาเรื่องต่าง ๆ ในแง่สมมุติบัญญัติย่อมไม่มีคำตอบที่แน่นอนตายตัว เพราะต้องขึ้นอยู่กับเงื่อนไขแวดล้อมหลายประการ ในเรื่องความหมายของ “ดี” และ “ชั่ว” ก็เช่นกัน หากพิจารณาในแง่สมมุติบัญญัติ เราย่อมได้ความหมายของดีชั่วเชิงสัมพัทธ์ “ดี” และ “ชั่ว” มีความหมายที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและสถานที่ เช่น สิ่งที่ถือว่า “ดี” ในสังคมหนึ่ง อาจเป็นสิ่งที่ “ชั่ว” ในอีกสังคมหนึ่งเป็นสมมุติบัญญัติเพราะเป็นเรื่องที่สมมุติขึ้น ไม่ใช่ “ดี” หรือ “ชั่ว” โดยสากล หรือโดยเด็ดขาดและเป็นสัมพัทธ์ เพราะต้องอิงอาศัยเงื่อนไขและปัจจัยอื่น เช่น “ดี” เพราะให้ความสุข ถ้าไม่ให้ความสุขหรือให้ความทุกข์ก็ชั่ว หรือ “ดี” เพราะเป็นไปตามกฎหรือระเบียบของชุมชน ถ้าชุมชนไม่ยอมรับก็ไม่ถือว่าดี

ความเข้าใจความหมายของดีชั่วเชิงสัมพัทธ์ในแง่สมมุติบัญญัติ อาจประมวลได้ดังนี้

1) ความหมายของดีชั่วในทางพระพุทธศาสนาขึ้นอยู่กับการตีความและความเข้าใจของคนในแต่ละท้องถิ่น

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกมีข้อความเป็นจำนวนมากที่แสดงหลักธรรมเกี่ยวกับเรื่องความดี ความชั่ว และการทำดีทำชั่ว เช่น “บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ผู้ทำดี ย่อมได้ดี ผู้ทำชั่ว ย่อมได้ชั่ว” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, เล่มที่ 15: 374) หมายความว่า การกระทำของมนุษย์นั้นเป็นไปตามกฎแห่งกรรม ผู้ที่ทำความดีย่อมได้ดี และทำชั่วย่อมได้ชั่ว แต่จะได้ดีหรือได้ชั่วอย่างไรในทางรูปธรรมนั้น พระพุทธศาสนามิได้ระบุอย่างแน่ชัด “ดี” อาจให้ผลเป็นความสุข ความเจริญด้วยลาภยศ หรือทรัพย์สินเงินทองก็ได้ ส่วนชั่วอาจให้ผลที่ไม่พึงปรารถนาต่าง ๆ เช่น ความทุกข์ ความเดือดร้อนและความเสื่อมในชีวิตของผู้กระทำ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงคาถาของตายนเทพบุตร ผู้มีผิวพรรณงดงามยิ่งแก่บรรดาพระภิกษุสาวกว่า “ความชั่วไม่ทำเสียเลยดีกว่า เพราะทำแล้วย่อมเดือดร้อนภายหลัง ความดีใดทำแล้วไม่เดือดร้อนภายหลัง ทำความดีนั้นดีกว่า” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, เล่มที่ 15: 95) คาถาของตายนเทพบุตรมีนัยที่บ่งชี้ว่าตนเองได้อุบัติขึ้นเป็นเทพบุตรผู้มีผิวพรรณงามเพราะทำความดี กล่าวคือ ไม่ทำความเดือดร้อนให้ตนเองและผู้อื่นและทำในสิ่งที่เอื้อประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น อย่างไรก็ตาม ประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ อาจตีความ “ดี” “ชั่ว” แตกต่างกัน และแตกต่างจากคัมภีร์พระไตรปิฎกก็ได้ เช่น ในคัมภีร์พระไตรปิฎกมีคำสอนสำหรับชาวพุทธทั่วไป ว่า การฆ่าเป็นการทำชั่วเพราะละเมิดศีลข้อที่หนึ่งว่าด้วยการห้ามฆ่าสัตว์ แต่ในท้องถิ่นบางแห่งของจังหวัดเชียงใหม่ยังมีประเพณีการฆ่าควายเพื่อบูชาปู่และย่าแสะให้คุ้มครองเมือง โดยถือว่าเป็นการกระทำที่ดีที่ถูกต้องเป็นการแสดงความกตัญญูรู้คุณต่อผู้ที่ปกป้องคุ้มครองบ้านเมืองให้ทุกคนได้อยู่เย็นเป็นสุข “ดี” และ “ชั่ว” จึงมีความหมายขึ้นอยู่กับความเข้าใจของชุมชนแต่ละแห่ง การตีความและความเข้าใจของคนในแต่ละชุมชนจึงไม่ได้เป็นมาตรฐานสากล พระพุทธศาสนายังคงยืนยันหลักการว่า บุคคลย่อมรับผลตามกรรมของตนเอง เช่น การทำดีย่อมได้รับผลดี แต่จะ “ดี” อย่างไร จะระบุเป็นรูปธรรมได้อย่างไรนั้น พระพุทธศาสนาไม่ได้แจกแจงไว้ตายตัว จึงเป็นเรื่องที่ต้องใช้ปัญญาหยั่งรู้ต่อไป

2) ความหมายของดีชั่วในทางพระพุทธศาสนาไม่ใช่เรื่องเฉพาะบุคคลแต่ผูกพันกับชุมชน

คนทั่วไปในสังคมไทยเชื่อว่า การทำดี ทำชั่วไม่มีผลตอบสนองเฉพาะบุคคลเท่านั้น แต่มีผลต่อชุมชนและครอบครัวของบุคคลนั้นด้วย เช่นการทำความดีของลูกสามารถส่งผลให้พ่อแม่มีความสุขได้ ดังเห็นได้จากภาคใต้ของไทยที่มีประเพณีสารทเดือนสิบ มีความเชื่อว่า พญายมจะปล่อยเปรตที่หิวโซในแรม 1 ค่ำเดือน 10 เพื่อมาขอส่วนบุญและอาหารจากญาติพี่น้องและลูกหลาน ถ้าลูกหลานไม่ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ ก็จะอดอยากได้รับความทุกข์ทรมานและสาปแช่งลูกหลานว่าไม่กตัญญูรู้คุณของบรรพบุรุษ ลูกหลานจะประสบความเสื่อมในชีวิต (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2540: 217-218) ชุมชนที่มีความเชื่อดังกล่าวจึงถือว่าการทำบุญสารทเดือนสิบเป็นสิ่งที่ดี เพราะเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อบรรพบุรุษตามที่พระพุทธศาสนาส่งเสริม และการไม่ทำบุญตามประเพณีนี้เป็นสิ่งที่ชั่ว ส่วนท้องถิ่นที่ไม่มีความเชื่อเช่นนี้ก็ไม่ประเมินเรื่องดีชั่วในแนวเดียวกัน อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่าการที่บุคคลคนหนึ่งทำกรรมดีหรือกรรมชั่วนั้นมีผลกระทบต่อชุมชนได้เมื่อชุมชนกับบุคคลมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในทางใดทางหนึ่ง เช่น ชุมชนนั้นยินดีหรือไม่ยินดีกับการกระทำของบุคคลหรือผู้ที่เราอุทิศส่วนกุศลไปให้ยินดีกับการกระทำของเราหรือไม่

3) การประเมิน “ดี” และ “ชั่ว” สัมพัทธ์กับผลประโยชน์ทางวัตถุ

คำว่า “ดี” และ “ชั่ว” ที่เราใช้กันทั่วไปนั้น ในทางพระพุทธศาสนาใช้คำว่า “กุศล” และ “อกุศล” กุศลและอกุศล เป็นสภาวะที่เกิดขึ้นในจิตใจและมีผลต่อจิตใจก่อน จากนั้นจึงมีผลต่อบุคลิกภาพตลอดจนผลักดันให้แสดงผลนั้นออกมาภายนอก เช่น ความเมตตา (ความรัก ความปรารถนาดี และความต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข) ที่เกิดขึ้นในใจของเรา ย่อมทำให้เรามีหน้าตาที่ยิ้มแย้มเป็นมิตร และแสดงอาการเอื้อเฟื้อต่อผู้ที่เราเมตตา เช่น ให้ขนมหรือของที่ผู้รับอยากได้ ความเมตตาเป็นกุศล ส่วนความโกรธเป็นอกุศล ความเมตตาเป็นกุศล เป็นความดี ส่วนความโกรธเป็นอกุศล เป็นความชั่ว พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2527: 164-167) อธิบายว่า กุศลและอกุศล เป็นปัจจัย (เหตุที่ก่อให้เกิดผล) แก่กันได้ เช่น คนบางคนทำความดีด้วยการบริจาคทาน จากนั้นก็ลำพองในความดีของตนจนเป็นเหตุให้ยกตนข่มผู้อื่น เช่นนี้เรียกว่า กุศลเป็นเหตุให้เกิดอกุศล หรืออีกในกรณีหนึ่ง คนบางคนอยากไปเกิดในสวรรค์ จึงตั้งใจบริจาคทาน ปฏิบัติธรรม หรือถือศีล โดยหวังว่า ชาติหน้าจะได้ไปสวรรค์ การบริจาคทานนี้

มีที่มาจากความโลภ จึงกล่าวได้ว่า อกุศลเป็นเหตุให้เกิดกุศล การที่บุคคลบางคนเริ่มจากกุศลไปสู่อกุศลหรือเริ่มจากอกุศลไปสู่กุศลนั้นเพราะยังขาดปัญญาเป็นเครื่องนำทางจึงไม่สามารถดำเนินกุศลได้ตลอดสายและจำเป็นต้องเริ่มจากศรัทธาบ้างหรือแรงจูงใจทางวัตถุบ้าง แต่กระนั้น การเริ่มจากอกุศลไปจบที่กุศลก็ยังดีกว่าเริ่มจากกุศลไปสู่อกุศลเพราะจุดปลายทางเลวกว่าจุดตั้งต้น

พระไตรปิฎกยืนยันว่าเราทำอย่างไรก็ย่อมได้รับผลอย่างนั้น เราทำดีย่อมได้ดีตอบสนอง ถ้าทำชั่วก็ย่อมได้ชั่วตอบสนอง เป็นกฎสากล (universal law) เป็นกฎตายตัว (absolute law) กฎของการกระทำด้วยเจตนาดังกล่าว เรียกว่า กฎแห่งกรรม บังคับใช้อย่างเท่าเทียมกันกับสิ่งมีชีวิตที่รู้คิดทุกตัวตน แต่ที่เราเห็นว่าคนทำชั่วได้ดี หรือคนทำดีได้ชั่ว เช่น คนคดโกง แต่กลับร่ำรวยมีเกียรติยศและคนซื่อสัตย์สุจริตแต่กลับยากจนลำบาก ทั้งนี้เพราะมีเหตุปัจจัยและเงื่อนไขอื่นๆ มาเป็นตัวแปรทำให้การให้ผลของกรรมล่าช้าไปบ้าง หรือทำให้ผู้ทำกรรมกำลังรับผลของกรรมในอดีตและยังไม่ได้ผลของกรรมในปัจจุบัน กล่าวคือ คนที่ทำชั่วและเราคิดว่าเขาได้ดีนั้น ที่แท้เขาอาจกำลังได้รับผลกรรมดีที่เขาเคยทำมาแล้วในอดีต แต่ยังไม่ได้รับผลกรรมชั่วที่เขากำลังทำอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งจะต้องตอบสนองเขาในอนาคตอย่างแน่นอน

3. จริยศาสตร์ในงานเขียนของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) มีนามเดิมว่า ประยุทธ์ เกิดในสกุล อารยางกูร เมื่อวันพฤหัสบดีที่ 12 มกราคม พ.ศ. 2481 ที่อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี ท่านเป็นบุตรคนที่ 6 ของครอบครัว บิดาและมารดาของท่านมีอาชีพค้าขายผ้าไหม ผ้าทอ กางเกงแพร และกางเกงจีน เป็นต้น บิดาของท่านเป็นผู้สนใจในการศึกษาเล่าเรียนอย่างยิ่ง เคยอุปสมบทในพระพุทธศาสนาจนได้เปรียญธรรม 4 ประโยค และได้เปิดโรงเรียนมัธยมศึกษาขึ้นเป็นแห่งแรกในอำเภอศรีประจันต์ คือโรงเรียนบำรุงวุฒิราษฎร์ เพื่อช่วยเหลือครอบครัวที่ไม่อาจส่งบุตรหลานไปเรียนในเมืองได้ ส่วนมารดาของท่านมีนิสัยรักการอ่านเพราะต้องอ่านหนังสือให้มารดาของตนฟังมาตั้งแต่เด็ก ทั้งบิดาและมารดาของท่านมีส่วนสร้างสรรค์อย่างมากให้ท่านมีใจฝักใฝ่ในงานพระพุทธศาสนา มีความขยันหมั่นเพียรในการทำงานและมีความสนใจใฝ่รู้ในการศึกษาสิ่งต่างๆ อย่างไม่รู้จบ

ในวัยเด็ก ท่านศึกษาจนจบชั้นประถมปีที่ 4 ในโรงเรียนประชาบาลวัดยาง ในจังหวัดสุพรรณบุรี และใน พ.ศ. 2504 ได้เดินทางเข้ากรุงเทพฯ เพื่อเข้าเรียนชั้นมัธยมเมื่อ พ.ศ. 2490 ที่ โรงเรียนมัธยมวัดปทุมคงคา ได้รับทุนเรียนดีของกระทรวงศึกษาธิการ ตั้งแต่ พ.ศ. 2490 จนถึงมัธยมปีที่ 3 ระหว่างนั้นบิดาได้พาไปพักอยู่ที่วัดพระพิเรนทร์

ขณะที่ท่านเรียนอยู่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 นั้น ท่านได้ป่วยเป็นโรคทางเดินอาหาร เมื่อ พ.ศ. 2494 บิดาจึงแนะนำให้บรรพชาเป็นสามเณรที่วัดบ้านกร่าง อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี นับตั้งแต่นั้นมา ท่านก็อยู่ในเพศบรรพชิตมาจนถึงปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. 2494 เมื่อท่านบรรพชาเป็นสามเณรนั้น ท่านศึกษาพระพุทธศาสนาจนสอบได้นักธรรมตรี ต่อมาใน พ.ศ. 2495 สามารถสอบได้นักธรรมโท และในปี พ.ศ. 2496 สอบได้นักธรรมเอก และใน พ.ศ. 2504 ได้เปรียญ 9 ประโยค ขณะเป็นสามเณร การศึกษาของท่านติดต่อกันตามขั้นตอนโดยต่อเนื่อง และท่านไม่เคยสอบตกเลย ในวันที่ 24 กรกฎาคม 2504 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ให้อุปสมบทเป็นนาคหลวงในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ ได้ฉายาว่า ปยุตฺโต

ใน พ.ศ. 2505 ท่านศึกษาสำเร็จได้ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ 1) จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ และต่อมา ใน พ.ศ. 2506 ท่านสอบได้วิชาชุดครู พ.ม.

แม้การศึกษาและความสำเร็จในชีวิตของท่านจะดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง แต่โดยส่วนตัวแล้ว ท่านมีโรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียนตลอดเวลา นับตั้งแต่บรรพชาเป็นสามเณร เช่น เป็นไส้ติ่งอักเสบ ต้องเข้ารับการผ่าตัด

เป็นแผลในปอด ต้องรับการรักษาในโรงพยาบาลจนหายดี โรคหูอักเสบอย่างหนักจนกระดูกพรุนหลังหู ต้องเข้ารับการผ่าตัดรักษา 2 ครั้ง และโรคก้อนนิ่วในกรวยไต ต่อมา ในพ.ศ. 2526 ท่านเป็นโรคกล้ามเนื้อแขนอักเสบ ต้องอยู่โรงพยาบาลหลายวันเพราะเขียนหนังสือมากเกินไป แม้ในปัจจุบันท่านก็ยังมีโรคและมีปัญหาด้านสุขภาพอยู่อีกมาก เช่น เป็นต้อหินที่ยังคงรักษาอยู่ และอาการสมองชาที่เกิดจากเส้นเลือดใหญ่ที่เลี้ยงสมองมีอาการผิดปกติ

ในปัจจุบัน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ประสบความสำเร็จในการทำงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างสูงยิ่ง ท่านสร้างงานเขียนทั้งหมดประมาณ 300 เล่ม เล่มที่สำคัญสูงสุดและใช้เป็นตำราอ้างอิงอย่างกว้างขวาง คือ *พุทธธรรม พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* และ*พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้รับการยกย่องและประกาศเกียรติคุณในผลงานของท่านหลายประการ เช่น ได้รับปริญญาดุษฎีกิตติมศักดิ์หลายสาขาจากหลายสถาบันการศึกษา ได้รับรางวัลทั้งในระดับชาติและระดับนานาชาติ เช่น รางวัลกิตติคุณสัมพันธ์ “สังข์เงิน” สาขาเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในพ.ศ. 2533 และรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพจากองค์การยูเนสโก (UNESCO Prize for Peace Education) ใน พ.ศ. 2537 นอกจากนี้ยังได้รับการถวายตำแหน่งราชบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาศาสนศาสตร์จากราชบัณฑิตยสถาน เมื่อ พ.ศ. 2549 และได้รับการประกาศเกียรติคุณจากกระทรวงวัฒนธรรมแห่งชาติ เป็นปูชนียบุคคลทางภาษาไทย พ.ศ. 2552 อย่างไรก็ตาม ท่านก็มิได้หลงยึดติดอยู่ในเกียรติยศ ชื่อเสียง และลาภสักการะทั้งหลายที่ได้รับ ท่านไม่เคยนำใบประกาศเกียรติคุณและรางวัลที่ได้รับในวาระโอกาสต่างๆ มาตั้งแสดงให้ผู้อื่นชื่นชม แต่ได้จัดเก็บในตู้หนังสือของท่านอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย จริยวัตรอันงดงาม สงบ เรียบร้อยของท่านปรากฏให้ผู้พบเห็นได้ยกย่องชื่นชมอยู่เสมอ ความขยันหมั่นเพียร ความอดทน และความรักในการแสวงหาความรู้ของท่านเป็นแบบอย่างดียิ่ง และเป็นแรงบันดาลใจสำหรับคนทั่วไปและโดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับเยาวชนได้เจริญรอยตามเพื่อพัฒนาตนเองให้ได้ผลอย่างจริงจัง

3.1 แนวคิดทางจริยศาสตร์ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แสดงทรรศนะเกี่ยวกับจริยธรรมสำหรับบุคคลและสังคมไทยไว้หลายแง่มุม ทรรศนะดังกล่าวนี้สามารถเทียบเคียงได้กับหลักจริยศาสตร์ทางตะวันตกซึ่งแสดงข้ออภิปรายและการวิเคราะห์แนวคิดต่างๆ ที่เกี่ยวข้องไว้อย่างกว้างขวาง เช่น แนวคิดแบบลัทธิเจตจำนงซึ่งให้ความสำคัญกับเจตนาหรือเจตจำนงของผู้กระทำ และแนวคิดแบบประโยชน์นิยม ซึ่งให้ความสำคัญกับผลของการกระทำที่เป็นประโยชน์สุขของคนส่วนใหญ่ การเทียบเคียงกับหลักจริยศาสตร์ตะวันตกทำให้เราสามารถเข้าใจแนวคิดทางจริยศาสตร์ของพระพรหมคุณาภรณ์ซึ่งเป็นพุทธจริยศาสตร์ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

3.1.1 แนวคิดแบบลัทธิเจตจำนง (Voluntarism)

คำว่า “ลัทธิเจตจำนง” เป็นศัพท์บัญญัติสำหรับคำว่า Voluntarism ซึ่งหมายถึง ทรรศนะที่ถือว่าเจตจำนง (will) ของมนุษย์เป็นมาตรการสูงสุดในการตัดสินการกระทำทางศีลธรรมว่า ดีหรือชั่ว ถูกหรือผิด เป็นบุญหรือบาป นอกจากนั้น เจตจำนงดังกล่าวยังเป็นสิ่งสำคัญในการทำให้มนุษย์บรรลุถึงคุณค่าทางศีลธรรม กล่าวคือ ความซื่อสัตย์ ความยุติธรรม และความเมตตากรุณา เป็นต้น หากปราศจากเจตจำนงแล้ว คุณค่าทางศีลธรรมก็ไร้ความหมาย เจตจำนงมีความสำคัญมากกว่าแหล่งกำเนิดคุณค่าทางศีลธรรม ซึ่งได้แก่ มโนธรรม (conscience) จารีตประเพณี (tradition) และความรู้สึก (feelings) เป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2548: 105)

งานเขียนของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) แสดงแนวคิดแบบลัทธิเจตจำนงเป็นปฐมบทของแนวคิดทางจริยศาสตร์แนวอื่นๆ ในพระพุทธศาสนา แนวคิดแบบเจตจำนงนี้ปรากฏชัดเจนในคำสอนทางพระพุทธ-ศาสนาเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรม ดังที่ท่านกล่าวอธิบายว่า

> ในเขตแดนแห่งกรรมนิยามนั้น สาระหรือตัวแท้ของกรรมก็คือเจตนาหรือเจตจำนง ดังนั้น กรรมนิยามจึงเป็นกฎที่ครอบคลุมโลกแห่งเจตจำนงหรือโลกแห่งความคิดนึกปรุงแต่ง สร้างสรรค์ (และทำลาย) ทั้งหมดเท่าที่เกิดจากฝีมือของมนุษย์ ไม่ว่ามนุษย์จะไปเกี่ยวข้องกับนิยามอื่นใดหรือไม่ก็ตาม ก็ต้องมีกรรมนิยามเป็นกฎยืนพื้น (พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2529: 155)

กรรมนิยามคือ กฎแห่งกรรมซึ่งเป็นกฎธรรมชาติเกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ เป็นกฎของเหตุและผล กล่าวคือ ทำดี (เหตุ) ย่อมได้ดี (ผล) หรือทำชั่ว (เหตุ) ย่อมได้ชั่ว (ผล) ทำอย่างไรย่อมได้อย่างนั้น เป็นกฎตายตัวและเป็นกฎสากล

คำว่า "กรรม" แปลตามศัพท์ว่า "การงาน" หรือ "การกระทำ" ในทางพระพุทธศาสนา มีความหมายเฉพาะว่า การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือการกระทำที่เกิดขึ้นด้วยความจงใจ ถ้าไม่มีความจงใจหรือไม่มีเจตนาก็ไม่เรียกว่า "กรรม" (พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2529: 156)

พระพรหมคุณาภรณ์ จึงถือว่า "กรรม" และ "เจตจำนง" หรือ "เจตนา" เป็นสิ่งเดียวกัน เพราะถ้าทำกรรมย่อมหมายถึงทำด้วยเจตจำนง ถ้าไม่มีเจตจำนงย่อมไม่มีกรรม เช่น คนวิกลจริตฆ่าคนตายโดยไม่มีเจตนาย่อมไม่ถือว่าทำกรรมและไม่ต้องรับผลของกรรม ในทำนองเดียวกัน คนป่วยกินยารักษาโรค ไม่ได้เจตนาฆ่าเชื้อโรค แต่เจตนาให้หายจากความเจ็บป่วย จึงไม่ถือว่าทำบาปและไม่ต้องรับผลกรรมจากการฆ่าเชื้อโรคนั้น

"กรรม" หรือ "เจตจำนง" มีความสัมพันธ์กับการทำดีทำชั่วในจริยศาสตร์ของพระพรหมคุณาภรณ์ดังนี้

1) เจตจำนงของมนุษย์เป็นอิสระ มนุษย์สามารถเลือกที่จะทำดีหรือทำชั่วได้ มนุษย์สามารถเลือกที่จะคิด พูดหรือทำได้ตามที่ตนต้องการ พระพุทธศาสนาถือว่า กรรมเก่าเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการของกรรมเป็นเหตุปัจจัยในอดีตที่ส่งผลมาสู่ชีวิตของมนุษย์ในปัจจุบัน เช่น การเป็นฆาตกรในอดีต อาจทำให้ติดคุกในปัจจุบัน หรือหากอธิบายแบบข้ามภาพข้ามชาติ ก็อาจกล่าวว่าการเบียดเบียนสัตว์ในอดีตชาติ ทำให้เกิดมาเป็นคนขี้โรคในปัจจุบัน แต่พระพรหมคุณาภรณ์ ยืนยันตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาว่า กรรมเก่าไม่ได้มีผลต่อการเลือกที่จะทำดีหรือทำชั่วในปัจจุบันของเรา กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ไม่มีผลต่อเจตจำนงในการเลือกทำกรรม และการเลือกของเราเกิดจากเจตจำนงที่เป็นอิสระที่อาจยอมตามปัญญาหรือตัณหาก็ได้ ตามการกำหนดของเราเอง (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2536: 25)

2) เจตจำนงเป็นผู้สร้างและกำหนดความเป็นไปของมนุษย์ คนเราจะเป็นอะไรย่อมอยู่ที่ความจงใจที่จะเป็นเช่นนั้น หรือ เลือกที่จะเป็นเช่นนั้น เช่น เป็นชาวนาเพราะมีเจตนาหรือจงใจเลือกที่จะเป็นชาวนา เป็นนักบวชก็เพราะเลือกที่จะเป็นนักบวช กล่าวได้ว่า มีกรรมเป็นชาวนา มีกรรมเป็นนักบวช กรรมในที่นี้คือ การทำด้วยเจตนาที่ให้ผลตามการเลือกนั้น ๆ ไม่ใช่แปลว่า ความทุกข์หรือความจำทนตามที่คนทั่วไปเข้าใจ (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2536: 158)

3) ในบรรดากรรมทั้ง 3 ประเภท คือ กายกรรม (การกระทำของกาย เช่น การให้ทานซึ่งเป็นการทำดี หรือการทุบตี ซึ่งเป็นการทำชั่ว) วจีกรรม (การกระทำทางวาจา เช่น การพูดที่ดี หรือไม่ดี) และมโนกรรม (การคิดนึกในสิ่งที่ดี หรือไม่ดี) มโนกรรมเป็นสิ่งสำคัญที่สุดและให้ผลกว้างและรุนแรงที่สุด เหตุที่มโนกรรมสำคัญที่สุดก็เพราะเป็นจุดเริ่มต้น คนเราคิดก่อนแล้วจึงพูดและกระทำ (ใจ วาจา กาย) ดังนั้น วจีกรรมและกายกรรมจึงขยายออกมาจากมโนกรรม เช่น รู้สึกโกรธ มีจิตประทุษร้าย จึงด่าว่าใช้คำหยาบและลงมือทุบตีฆ่าฟันในที่สุด และที่ว่ามีผลกว้างขวางรุนแรงที่สุด ก็เพราะว่ามโนกรรมรวมถึง ความเชื่อถือ ความเห็น ทฤษฎี แนวความคิดและค่านิยมต่าง ๆ ที่เรียกว่าทิฏฐิ ทิฏฐินี้ เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมทั่ว ๆ ไปของบุคคล ความเป็นไปในชีวิตของบุคคลและคติของสังคมทั้งหมด เมื่อเชื่อ เห็น หรือนิยมอย่างไร ก็คิด พูด และกระทำสิ่งต่าง ๆ ตามที่เชื่อ เห็น หรือนิยมนั้น (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2536: 161)

4) จริยศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาหรือพุทธจริยศาสตร์เริ่มจากเจตนาหรือเจตจำนง เจตนาที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด เห็นผิดเป็นชอบ) ทำให้เกิดอกุศลกรรม (การทำชั่ว) เจตนาที่เป็นสัมมาทิฏฐิ (ความเห็นถูกความเห็นชอบ ความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง) ทำให้เกิดอกุศลกรรม (การทำดี) คุณธรรมต่าง ๆ ต้องประกอบด้วยกุศลเจตนาหรือสัมมาทิฏฐิ มิฉะนั้น จะนำไปสู่อกุศลกรรม หรือการทำชั่วได้ เช่น ความเมตตา ถ้าไม่มีสัมมาทิฏฐิก็นำไปสู่ความลำเอียงเพราะความพอใจ ความรักใคร่ ทำให้ขาดความยุติธรรม นอกจากนี้ ความเมตตาก็อาจเป็นช่อง

ทางให้เกิดตัณหาราคะ เช่น พระภิกษุที่ละเมิดศีลเพราะใกล้ชิดสีกามากเกินไป (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2536: 167)

อย่างไรก็ตาม ในพุทธจริยศาสตร์ แม้เจตนาจะเป็นตัวกำหนดว่ากรรมนั้นดีหรือชั่ว บุญหรือบาป แต่การวินิจฉัยว่าดีมากหรือชั่วมาก บุญมากหรือบาปมากนั้น ต้องพิจารณาคุณภาพทางจิตและผลกระทบต่อสังคมด้วย เช่น การจงใจทำร้ายบิดา มารดา ย่อมบาปมากกว่าการจงใจทำร้ายโจร การให้ทานด้วยความศรัทธาและด้วยเมตตากรุณา ย่อมได้บุญมากกว่าการสักแต่ให้ คำสอนเรื่องกรรมจึงทำให้เรามีความรับผิดชอบต่อการกระทำของตน ต่อผู้อื่น สามารถพึ่งตนเองได้และไม่ยอมจำนนต่อโชคชะตา

3.1.2 แนวคิดแบบอนิยัตินิยม (Indeterminism)

อนิยัตินิยม (Indeterminism) หมายถึงแนวคิดที่สนับสนุนความคิดและการกระทำของมนุษย์ที่เป็นเสรี ไม่ถูกบงการจากสิ่งอื่นใด

นอกจากนั้นยังหมายถึงแนวคิดที่ยอมรับว่าสิ่งต่าง ๆ ในจักรวาลไม่จำเป็นต้องขึ้นอยู่กับกฎที่ตายตัว คำว่า “อนิยัติ” แปลว่า “ไม่ถูกกำหนด” และคำว่า indeterminism ก็มาจาก in (ไม่) กับ determinatus หรือ determinare (ขอบเขต, ข้อจำกัด, การกำหนด) (Runes, 1961: 333) ราชบัณฑิตยสถาน (2548: 48) ได้กำหนดความหมายของอนิยัตินิยมว่าเป็นลัทธิที่ถือว่ามีบางสิ่งในจักรวาลไม่เป็นไปตามกฎที่ตายตัว และมนุษย์มีเจตจำนงเสรี อนิยัตินิยมไม่ส่งเสริมให้มนุษย์ทำตามกิเลสตัณหา แต่ชี้ให้เห็นว่ามนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีเหตุผลอยู่ในจิตแล้วตามธรรมชาติ การทำตามเหตุผลจึงเป็นการทำอย่างอิสระตามธรรมชาติของมนุษย์ ไม่ถูกกำหนดด้วยอำนาจจากภายนอกและเป็นไปตามเงื่อนไขของเหตุและผลตามกฎปฏิจจสมุปบาท

ในสังคมไทยของเรามีผู้คนที่เคารพบูชาผีสางเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางไสยศาสตร์อยู่เป็นจำนวนมาก แม้แต่พุทธศาสนิกชนเองก็นับถือผีและเทวดาควบคู่กันไปกับพระรัตนตรัย ในขณะที่พระพุทธศาสนาแสดงคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรม ชาวพุทธเป็นจำนวนมากกลับเชื่อในเรื่องพรหมลิขิตและสร้างประเพณีสืบเนื่องจากความเชื่อดังกล่าว เช่น ประเพณีการต่ออายุ ประเพณีการสะเดาะเคราะห์และแก้กรรม อำนาจของเทพเจ้า สิ่งศักดิ์สิทธิ์และพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ถือว่าสามารถดลบันดาลให้ผู้ทำพิธีรอดพ้นจากวิบากกรรมและความเดือดร้อนได้ (ภัทรพร สิริกาญจน, 2553: 151)

พระพรหมคุณาภรณ์ได้ชี้ให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นเพื่อท้าทายความเชื่อความงมงายของผู้คนตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงสมัยปัจจุบัน พระพุทธเจ้าได้ “ประกาศอิสรภาพให้แก่มนุษย์ท่ามกลางความมีอยู่ของสิ่งเหล่านั้น” (พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2529: 455) และได้ “วางหลักการต่าง ๆ ไว้ที่จะทำให้มนุษย์ได้รับแต่ผลดีในการเกี่ยวข้องกับเรื่องเหนือสามัญวิสัย” (พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2529: 455)

การประกาศอิสรภาพให้แก่มนุษย์หมายถึงการยอมรับว่ามนุษย์มีศักยภาพที่จะดำรงอยู่ได้ด้วยตนเองโดยไม่จำเป็นต้องพึ่งเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ พระพุทธศาสนาปรากฏขึ้นในอินเดียในขณะที่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูตั้งมั่นอยู่และแผ่ขยายไปในผู้คนทุกหมู่เหล่า ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีความเชื่อและแนวปฏิบัติแบบเทวนิยม (Theism) ยอมรับว่าพระเป็นเจ้าเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่งในจักรวาล ในขณะที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแบบอเทวนิยม (Atheism) ไม่เชื่ออำนาจสูงสุดของพระเป็นเจ้า และไม่มีทรรศนะเรื่องพระเป็นเจ้าสร้างโลก ความสำคัญจึงอยู่ที่มนุษย์และการกระทำของมนุษย์ที่จะทำให้เกิดความดีหรือความชั่ว ความเจริญหรือความเสื่อมของตนเองและโลกธรรมชาติ ความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์โดยไม่พึ่งพิงอำนาจเหนือธรรมชาติจะเป็นไปได้เมื่อมนุษย์พัฒนาปัญญาจนมองเห็นความจริงของโลกและชีวิต

โลกตามความเป็นจริงตามคำสอนทางพระพุทธศาสนาคือโลกที่เป็นไปตามหลักไตรลักษณ์ มีความเปลี่ยนแปลง ไม่แน่นอน (อนิจฺจ) ไม่อาจคงทนสภาพได้นาน (ทุกฺข) และไม่มีตัวตนให้ยึดมั่นถือมั่นได้ (อนตฺตา) โลกธรรมชาติ มนุษย์ และสรรพสิ่งล้วนแต่เกิดขึ้น ดำรงอยู่ และสิ้นสลายไปตามเหตุปัจจัยของมัน เราจะมองเห็นโลกตามความเป็นจริงได้ด้วยปัญญา หรือด้วยโยนิโสมนสิการ การเข้าใจด้วยปัญญาดังกล่าวจะทำให้เราเป็น

อิสระจากการปรุงแต่งและจากการครอบงำของโลกธรรมชาติ ของสังคมมนุษย์และของกิเลส ตัณหาของตนเอง (พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2529: 744-745)

การมองเห็นโลกตามความเป็นจริงทำให้เราได้รับประโยชน์ในเชิงจริยธรรมหลายประการเช่น

1) ทำให้เข้าใจเรื่องกฎแห่งกรรมอย่างถูกต้อง เป็นผู้หนักแน่นในเหตุผล มองเห็นความเชื่อมโยงของการกระทำกับผลของการกระทำตามเหตุปัจจัย ไม่เชื่อปรากฏการณ์ต่างๆ อย่างงมงาย เช่น เรื่องคนออกลูกเป็นไข่และต้นกล้วยมีหน่อเป็นพญานาค

2) ทำให้เชื่อมั่นในการพึ่งตนเอง ในการพากเพียรด้วยตนเองและไม่รอคอยโชคชะตา

3) ทำให้มีความรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง จึงงดเว้นการทำชั่วและพยายามทำความดีต่อตนเองและต่อผู้อื่น

4) ทำให้มองเห็นว่าบุคคลมีสิทธิตามธรรมชาติที่จะพัฒนาตนเองให้ดีขึ้นได้จนประเสริฐยิ่งกว่าเทพและพรหม เพราะมนุษย์มีอิสระ ไม่ถูกกำหนดบังคับด้วยอำนาจภายนอกใดใด มนุษย์จะดีหรือชั่ว จะสุขหรือทุกข์ก็ด้วยการกระทำของตนเอง เมื่อมนุษย์พัฒนาปัญญาของตนให้งอกงามแล้วก็จะสามารถลดละกิเลสตัณหาได้ และบรรลุความพ้นทุกข์ได้ด้วยตนเอง (พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2529: 213-214)

แนวคิดดังกล่าวนี้ ชี้ว่างานเขียนของพระพรหมคุณาภรณ์มีลักษณะเป็นอนิยัตินิยม

3.1.3 แนวคิดแบบอัชฌัตติกญาณนิยม (Intuitionism)

ในทางจริยศาสตร์ อัชฌัตติกญาณนิยม (Intuitionism) คือ ทรรศนะที่ถือว่า เราอาจประเมินการกระทำบางอย่างได้ว่าถูกหรือผิด ดีหรือชั่ว ด้วยการหยั่งรู้ทางอัชฌัตติกญาณ (intuition) โดยตรง คำว่า “อัชฌัตติกญาณ” หมายถึง การรู้เอง หรือการที่จิตเกิดความรู้อันเป็นตัวกลาง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2548: 51) ที่เป็นเช่นนี้เพราะจิตมนุษย์มีมโนภาพเก็บอยู่มาแต่เกิดแล้วโดยธรรมชาติ เรียกว่า สชาติกมโนภาพ (innate idea) หรือมโนภาพที่จิตรับรู้จากอนุมาน (inference) ซึ่งเป็นความรู้ที่เกิดจากข้อมูลอื่นในลักษณะพาหิรมโนภาพ (adventitious idea) หรือมโนภาพที่จิตรับรู้จากโลกภายนอก ยกตัวอย่างเช่น เมื่อเรามองเห็นหิมะ และรู้ว่ามีสีขาวในทันที นั่นหมายความว่า เรามี สชาติกมโนภาพของความขาวในจิตอยู่แล้ว แต่ถ้าเรามองเห็นหิมะ และรู้ว่าหิมะมีสีขาวเพราะเราเคยเห็นกระดาษสีขาวมาก่อน มโนภาพของความขาวนั้นก็มาจากการอ้างอิงต่อๆ กันมาหรือประสบการณ์นั่นเอง

โดยทั่วไป อัชฌัตติกญาณนิยม หมายถึง ทรรศนะที่ถือว่า การรู้เองเป็นบ่อเกิดที่สำคัญที่สุดของความรู้ แต่ในทางจริยศาสตร์หมายถึง ทรรศนะที่ถือว่า ความดีหรือความชั่วนิยามไม่ได้ แต่อาจรู้ได้โดยอัชฌัตติกญาณว่าเป็นสิ่งดีหรือชั่ว ผู้ที่มีทรรศนะแบบอัชฌัตติกญาณนิยมจึงให้ความสำคัญกับอัชฌัตติกญาณว่าเป็นต้นตอแห่งความรู้ทั้งมวลของมนุษย์ เป็นความรู้ที่แจ่มชัดในตัวเอง เป็นความรู้ก่อนประสบการณ์ (a priori) และรู้ว่าความดีเป็นปรนัย (objective) ไม่เปลี่ยนแปลงตามเวลาและสถานที่ และไม่ขึ้นกับนิยามของผู้ใด

คำว่า “intuitionism” มาจาก “intuition” ซึ่งมีรากศัพท์จากภาษาละตินคือ “in” และ “tueri” แปลว่า “จ้องมอง” หมายถึง การหยั่งรู้ความจริงโดยตรง ในการหยั่งรู้ความจริงดังกล่าว เราไม่จำเป็นต้องอ้างเหตุผลไม่ว่าจะเป็นการอ้างเหตุผลแบบนิรนัย (deduction) หรือแบบอุปนัย (induction) ก็ตาม

ในงานเขียนของพระพรหมคุณาภรณ์ มีข้อความที่สนับสนุนแนวคิดว่า ความรู้ของมนุษย์ในเรื่องดีชั่วนั้นมีแนบเนื่องอยู่ในจิตมนุษย์มาแต่เดิม กล่าวคือ พระพุทธศาสนามีคำสอนเกี่ยวกับเกณฑ์วินิจฉัยกรรมดีและกรรมชั่วอยู่เกณฑ์หนึ่งคือ การใช้มโนธรรม ซึ่งหมายถึงการใช้ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเองพิจารณาว่า การกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น การลักขโมยและการพูดปด ตนเองสามารถติเตียนตนเองได้หรือไม่ และสูญเสียความเคารพตนเองหรือไม่ มโนธรรมเป็นความสำนึกที่เรามีอยู่ตามธรรมชาติของมนุษย์ เราสามารถพิจารณาเห็นด้วยความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเองว่า เมื่อทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้ว ตนเองติเตียนหรือกล่าวโทษตนเองได้หรือไม่ จึงกล่าวได้ว่า การรู้เรื่องดีชั่วด้วยมโนธรรมนั้น เป็นความรู้ด้วยอัชฌัตติกญาณอย่างหนึ่ง

นอกจากนี้ ความรู้แบบอัชฌัตติกญาณนิยมในพระพุทธศาสนายังปรากฏในการเจริญสมาธิตามวิธีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน การเจริญสมาธิเป็นวิธีปฏิบัติที่ให้สมาธิมีบทบาทสำคัญ ทำให้จิตใจสงบแน่วแน่จนเข้าถึงภาวะที่เรียกว่า ฌาน หรือสมาบัติขั้นต่าง ๆ เสียก่อน ทำให้จิตดื่มด่ำแน่นแฟ้นอยู่กับสิ่งที่กำหนดรู้ เช่น ลมหายใจ หรือคำภาวนา จนจิตมีความพร้อมที่จะทำงานตามที่ต้องการได้ ในสภาพจิตเช่นนี้ กิเลสอาสวะต่าง ๆ เช่น ความโลภและความโกรธ ซึ่งตามปกติจะพลุ่งพล่านรบกวนจิตใจของเรา ก็จะถูกควบคุมให้สงบนิ่งอยู่ในเขตจำกัด เหมือนผงธุลีที่ตกตะกอนในเวลาน้ำนิ่งและเรามองเห็นได้ชัดเพราะน้ำใส สภาวะที่เหมาะสมอย่างยิ่งในการก้าวต่อไปสู่ขั้นการใช้ปัญญากำจัดตะกอนเหล่านั้นให้หมดสิ้นไปอย่างสิ้นเชิง การปฏิบัติทางจิตในขั้นนี้เรียกว่า สมถะ ถ้าปฏิบัติต่อไปสู่ขั้นปัญญาเพื่อกำจัดกิเลสอาสวะให้หมดสิ้นเชิงก็จะเป็นขั้นวิปัสสนา รู้แจ้งในโลกและชีวิตตามความเป็นจริงตามกฎไตรลักษณ์ที่กล่าวมาแล้ว (พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2529: 869)

ความรู้แจ้งด้วยจิตเข้าถึงข้อมูลโดยตรงนี้ ที่จริงแล้วก็เกิดจากประสิทธิภาพของปัญญานั่นเอง เมื่อกล่าวถึงการทำงานของปัญญาในการเข้าถึงความจริงโดยตรงโดยมีสมาธิหรือวิปัสสนากรรมฐานเป็นพื้นฐานก็คืออัชฌัตติกญาณหรือการรู้เอง การรู้เช่นนี้ต่างจากบทบาทของอัชฌัตติกญาณตะวันตก เช่นในปรัชญาของเพลโต (Plato, 427-347 ปีก่อนค.ศ.) ตรงที่ญาณหรือปัญญาของมนุษย์ ในพระพุทธศาสนาเป็นคุณสมบัติที่แนบเนื่องอยู่ในจิตที่เมื่อพัฒนาให้ทำงานแล้วจะทำให้เห็นความจริงและพ้นทุกข์ได้ ส่วนของเพลโต เหตุผลหรือปัญญานั้นเป็นคุณสมบัติในจิตของมนุษย์บางกลุ่มที่หยั่งรู้ความจริงและนำพาไปสู่โลกอุดมคติ

3.1.4 แนวคิดแบบธรรมชาตินิยม (Naturalism)

คำว่า “ธรรมชาตินิยม” เป็นศัพท์บัญญัติสำหรับคำว่า Naturalism มีความหมายหลากหลาย แต่ที่สามารถเทียบเคียงกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนาได้มีดังนี้

1) ทรรศนะที่ไม่ยอมรับอำนาจเหนือธรรมชาติ (antisupernaturalistic view) ถือว่า ปรากฏการณ์แต่ละอย่างเป็นไปตามความเกี่ยวข้องกันทางธรรมชาติ ไม่เกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติแต่ประการใด กระบวนการธรรมชาติดังกล่าวนั้นเกิดขึ้นเองตามกาละเทศะที่เหมาะสมตามโครงสร้างของตนเองที่เกิดขึ้นและเป็นไปด้วยตนเอง ไม่อยู่ใต้อิทธิพลของสิ่งอื่นใด (ราชบัณฑิตยสถาน, 2548: 69)

2) ทรรศนะที่มีลักษณะนิยมวิทยาศาสตร์ (proscientific view) ถือว่าปรากฏการณ์ธรรมชาติเป็นสิ่งที่เราสามารถอธิบายได้อย่างสมเหตุสมผลโดยใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่ศึกษาข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ (empirical facts) เช่น ศึกษาว่าคนทั่วไปถือว่าดีชั่วถูกผิดคืออะไร แต่ไม่ศึกษาค้นคว้าว่า เกณฑ์ที่จะตัดสินเรื่องดังกล่าวเป็นอย่างไร

ธรรมชาตินิยมถือว่าคำอธิบายทุกเรื่องในที่สุดก็ต้องอ้างอิงถึงวัตถุหรือเหตุการณ์ในกาลเวลา (time) และสถานที่ (space) เท่านั้น ไม่สามารถอ้างอิงถึงระบบที่อยู่นอกเหนือธรรมชาติได้ ท่าทีดังกล่าวแตกต่างจากวัตถุนิยม (materialism) ตรงที่วัตถุนิยมถือว่า ความสุขทางกายเป็นสิ่งที่มีค่าสูงสุดสำหรับชีวิตมนุษย์และสสารเท่านั้นที่เป็นจริง ปรากฏการณ์ในรูปอื่น ๆ สามารถทอนได้เป็นเพียงปรากฏการณ์ของสสาร (ราชบัณฑิตยสถาน, 2548: 70) ส่วนธรรมชาตินิยมไม่ยอมรับว่า ปรากฏการณ์ทั้งปวงสามารถทอนลงมาเป็นเพียงวัตถุที่เคลื่อนที่และเปลี่ยนแปลงได้เท่านั้น

งานเขียนของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้แสดงให้เห็นชัดเจนว่า แก่นแท้ของพระพุทธศาสนาอยู่ที่หลักความจริง หลักความจริงดังกล่าวปรากฏอยู่ที่คำสอนเรื่องธรรมชาติ โลก และชีวิต กล่าวคือ “พระพุทธศาสนามองสิ่งทั้งหลายเป็นเรื่องของธรรมชาติ และกฎธรรมชาติ เป็นความจริงที่เป็นอยู่อย่างนั้นตามธรรมดาของมัน ไม่เกี่ยวกับการเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้า” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553: 14) ที่เป็นเช่นนั้นเพราะธรรมชาติและกฎธรรมชาติปรากฏอยู่และเป็นไปก่อนมีพระพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้าเองก็ทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ในธรรมชาติและตามกฎธรรมชาติ เช่น ทรงผ่านขั้นตอนของการเกิด แก่ เจ็บ และตาย เช่น สิ่งมีชีวิตโดยทั่วไป พระองค์ไม่ใช่ผู้สร้างโลกธรรมชาติ แต่เป็นเพียงผู้ค้นพบความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติแล้วนำความจริงนั้นมาเปิดเผยให้ผู้อื่นทราบ พระพุทธเจ้าไม่มีฐานะเป็นเทพเจ้าหรือพระเป็นเจ้าผู้สร้างโลก พระองค์ไม่ใช่ผู้วิเศษเหนือธรรมชาติ

สภาวะตามธรรมชาติของสรรพสิ่งคือเหตุปัจจัยในกฎธรรมชาติที่เกิดขึ้นเป็นกระบวนการที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา หรือปฏิจจสมุปบาท “อิทัปปัจจยตา” แปลตามศัพท์ภาษาบาลีว่า “ภาวะที่มีอันนี้ๆ เป็นปัจจัย” หมายถึง ความเป็นไปของความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัยตามกฎที่ว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น” เช่น เมื่อมีประสาทสัมผัส ก็ย่อมมีการรับรู้ทางประสาทสัมผัสและเมื่อมีการรับรู้ทางประสาทสัมผัสก็ย่อมมีอารมณ์ความรู้สึก พระพรหมคุณาภรณ์ ชี้ให้เห็นว่า “อิทัปปัจจยตา” “ปฏิจจสมุปปบาท” และ “ปัจจยาการ” หมายถึงสิ่งเดียวกัน เป็นคำใช้แทนกันได้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553: 18-19)

พระพรหมคุณาภรณ์แสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างมนุษย์กับสัตว์โลกประเภทอื่นตรงที่มนุษย์มีศักยภาพในการค้นพบความจริงของธรรมชาติ ปรับตัวให้สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ อยู่รอดและพ้นทุกข์ได้ ในขณะที่สัตว์โลกประเภทอื่นขาดสติปัญญา มีเพียงสัญชาตญาณในการดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด จึงไม่สามารถช่วยตนเองได้อย่างเต็มที่ นอกจากนี้ การค้นพบความจริงของธรรมชาติก็ทำให้มนุษย์กลายเป็นพระพุทธเจ้าได้ ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์กล่าวว่า

> พระพุทธเจ้าก็เป็นมนุษย์ แต่ที่กลายเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมาได้ก็เพราะรู้ เข้าใจความจริงของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งเราเรียกว่า เข้าใจธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายนั่นเอง ความจริงของสิ่งทั้งหลายนี้เราเรียกว่า ธรรม ธรรมคือกฎเกณฑ์ ความจริง ความเป็นเหตุปัจจัยของสิ่งต่างๆ การรู้เห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงนี้แหละคือการเข้าถึงธรรม การที่พระพุทธเจ้าเห็นความจริงของสิ่งทั้งหลาย มองสิ่งทั้งหลายถูกต้องตามความเป็นจริงแล้ว ก็เรียกว่า ตรัสรู้ธรรม แล้วจึงเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมา ธรรมจึงเป็นหลักการสำคัญประการที่ 2 ในพระพุทธศาสนาเป็นตัวที่ทำให้มนุษย์ผู้รู้แล้วกลายเป็นพุทธะ (พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2529: 911)

มนุษย์ควรเป็นอยู่โดยสอดคล้องกับธรรมชาติ มิใช่พิชิตธรรมชาติ และบิดเบือนธรรมชาติเพื่อประโยชน์ของตนเอง มนุษย์ควรตระหนักว่าตนเองเป็นธรรมชาติส่วนหนึ่งของระบบธรรมชาติทั้งหมด มิใช่เป็นศูนย์กลางของจักรวาลและเป็นนายของธรรมชาติ พระพรหมคุณาภรณ์ได้กล่าวเตือนไว้ในงานเขียนของท่านไม่ต่ำกว่า 10 ปีมาแล้ว ให้มนุษย์ตระหนักถึงโทษภัยจากการแยกตนเองออกจากธรรมชาติและทำร้ายธรรมชาติ

ปัจจุบัน มนุษย์ต้องเผชิญกับภัยธรรมชาติ หลากหลายรูปแบบทั่วทั้งโลกเช่น น้ำท่วม แผ่นดินถล่ม ภูเขาไฟระเบิด น้ำแข็งขั้วโลกละลาย และอื่นๆ ในแต่ละครั้งมีผู้บาดเจ็บและล้มตายเป็นจำนวนมาก ที่เป็นเช่นนี้เพราะมนุษย์ไม่เข้าใจในธรรมชาติที่แท้จริงของตนเองว่า ตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มนุษย์ปล่อยให้ธรรมชาติฝ่ายต่ำของตนเองคือกิเลสตัณหา (เช่น ความอยากร่ำรวยจากการตัดไม้ทำลายป่า และล่าสัตว์ป่า) เอาชนะธรรมชาติฝ่ายดีคือ ปัญญาความรู้แจ้งในความจริง และยอมให้ธรรมชาติภายนอกคือโลกธรรมชาติ เช่น ต้นไม้ สัตว์ และแม่น้ำถูกทำลาย แต่ไม่ยอมทำลายหรือแก้ไขเปลี่ยนแปลงธรรมชาติภายในของตนเอง เช่น ความเห็นแก่ตัว และความโกรธเกลียด เรามักจะอ้างว่า สิ่งเหล่านั้นเป็นธรรมชาติของมนุษย์ เราจึงเดินหน้าทำลายโลกธรรมชาติภายนอกต่อไป ที่ถูกต้องเราควรตระหนักว่า ธรรมชาติของมนุษย์มีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดี และควรมุ่งสร้างเสริมธรรมชาติฝ่ายดีคือปัญญาให้เพิ่มพูนก้าวหน้าเพื่อให้เราเห็นความจริงของธรรมชาติ เป็นอยู่อย่างสร้างสรรค์และพ้นทุกข์ได้

3.1.5 แนวคิดแบบอุปกรณ์นิยม (Instrumentalism)

อุปกรณ์นิยม (Instrumentalism) คือทรรศนะที่ถือว่า ความคิด ความรู้ หรือกฎทางวิทยาศาสตร์ เป็นเพียงเครื่องมือหรืออุปกรณ์ที่นำไปสู่การปฏิบัติเพื่อทำให้เกิดผลตามที่มุ่งหวังในสถานการณ์เฉพาะอย่าง แต่ไม่ใช่ความจริงที่แน่นอนตายตัว เมื่อกล่าวถึงอุปกรณ์นิยม นักการศึกษาและผู้ที่อยู่ในแวดวงปรัชญามักนึกถึงปรัชญาของจอห์น ดิวอี้ (John Dewey, ค.ศ. 1859–1952) ผู้ให้ความสำคัญกับอุปกรณ์หรือวิธีการมากกว่าเป้าหมายหรือผลลัพธ์ และถือว่ามโนคติ (idea) เป็นอุปกรณ์ของการกระทำ ปรัชญาของดิวอี้จึงให้ความสำคัญกับบทบาทของประสบการณ์และการควบคุมประสบการณ์ของมนุษย์ (Reese, 1980: 257)

ในทรรศนะของดิวอี้ มโนคติต่างๆ เช่น ความยุติธรรม ความซื่อสัตย์ ความดี และความงาม เป็นสิ่งที่เราได้มาจากประสบการณ์ ส่วนเหตุผลซึ่งเป็นสมรรถภาพทางความคิดและความเข้าใจของมนุษย์จะช่วยอธิบายและ

เชื่อมโยงประสบการณ์ต่าง ๆ ให้เราใช้ประโยชน์ได้ ความรู้ด้วยเหตุผลและความรู้ด้วยประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสไม่ขัดแย้งกัน แต่ร่วมมือกันเพื่อเป็นอุปกรณ์ให้มนุษย์ใช้งาน ความรู้ด้วยเหตุผลใช้สำหรับรวบรวมข้อมูลและนำทางความเข้าใจ ส่วนความรู้ด้วยประสบการณ์หรือด้วยประสาทสัมผัสใช้สำหรับทดสอบและแก้ไขข้อมูลให้ถูกต้อง ผลสรุปจากการค้นคว้าและตรวจสอบในครั้งก่อน ๆ จะเป็นอุปกรณ์สำหรับใช้แก้ไขปัญหาครั้งต่อไปของเราให้ลุล่วง

ในเรื่องเกี่ยวกับคุณค่า (values) เช่น ความมีระเบียบวินัย การเคารพผู้มีอาวุโส ความซื่อสัตย์ และความอ่อนน้อมถ่อมตน ดิวอี้มองว่าเป็นเรื่องของความรู้ทางประสบการณ์และพัฒนาในสังคม ตลอดจนเป็นสิ่งที่คนเราให้ความสำคัญในฐานะที่เป็นเครื่องนำทางความประพฤติ คุณค่าไม่ใช่สิ่งที่ติดตัวเรามาตั้งแต่เกิด แต่เป็นสิ่งที่เกิดจากผลของการกระทำที่ทำให้มนุษย์พอใจ เมื่อมนุษย์พอใจก็ยกย่องให้มีคุณค่า คุณค่าทางจริยธรรมก็เหมือนกับทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ตรงที่ต่างก็มีฐานะเป็นอุปกรณ์ของมนุษย์ ไม่ใช่สิ่งสูงสุดตายตัวที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้

หลักธรรมคำสอนต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาก็เช่นกัน มีฐานะเป็นเพียงอุปกรณ์เพื่อบรรลุจุดหมายของการปฏิบัติธรรม คือนิพพาน หรือความพ้นทุกข์เท่านั้น ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์อ้างถึงพระดำรัสตอนหนึ่งของพระพุทธเจ้าว่า

> ธรรมก็อุปมาเหมือนแพ เราแสดงไว้เพื่อมุ่งหมายให้ใช้ข้ามไป มิใช่เพื่อยึดถือไว้ ฉันนั้น เมื่อเธอทั้งหลาย รู้ทั่วถึงธรรม อันมีอุปมาเหมือนแพที่เราแสดงแล้ว พึงละเสียแม้ซึ่งธรรมทั้งหลาย จะป่วยกล่าวไปไยถึงอธรรมเล่า (พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2529: 248)

การที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนเรื่องบุญ-บาป กุศล-อกุศล สวรรค์-นรก และอื่น ๆ นั้น ทรงมีพระประสงค์เพื่อให้พุทธบริษัทละชั่ว ทำดีและทำจิตให้ผ่องใส จนพร้อมทำความเพียรเพื่อบรรลุความรู้แจ้งและพ้นทุกข์ เมื่อบรรลุความพ้นทุกข์อย่างสิ้นเชิง (นิพพาน) แล้ว ก็ไม่จำเป็นที่จะต้องยึดติดความหมายที่สมมุติกันว่า ดี-ชั่ว ถูก-ผิด บุญ-บาป ฯลฯ อีกต่อไป เพราะจิตรู้แจ้งพ้นจากขั้นตอนของสมมุติบัญญัติแล้ว เหมือนการใช้แพข้ามแม่น้ำ เมื่อถึงฝั่งแล้ว แพก็ไม่มีความหมายหรือความสำคัญสำหรับเราอีกต่อไป

พระพรหมคุณาภรณ์จึงสรุปทรรศนะดังกล่าวที่สะท้อนลักษณะแบบอุปกรณ์นิยมว่า

> เป็นการตอกย้ำให้มองเห็นธรรมทั้งหลายในฐานะเป็นอุปกรณ์หรือวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมาย มิใช่สิ่งลอย ๆ หรือจบในตัว ด้วยเหตุนี้ เมื่อปฏิบัติธรรมข้อใดข้อหนึ่ง จะต้องรู้ตระหนักชัดเจนถึงวัตถุประสงค์ของธรรมนั้น พร้อมทั้งความสัมพันธ์ของมันกับธรรมอย่างอื่น ๆ ในการดำเนินไปสู่วัตถุประสงค์นั้น...การปฏิบัติธรรมที่ขาดความตระหนักในวัตถุประสงค์ ความเป็นอุปกรณ์และความสัมพันธ์กับธรรมอื่น ๆ ย่อมกลายเป็นการปฏิบัติที่เลื่อนลอย คับแคบ ตัน และร้ายยิ่งคือทำให้เขวออกนอกทางไม่ตรงจุดหมาย (พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2529: 588)

3.1.6 แนวคิดแบบประโยชน์นิยม (Utilitarianism)

ประโยชน์นิยม (Utilitarianism) คือ ทรรศนะทางจริยศาสตร์ที่ถือเอาประโยชน์สุขเป็นเกณฑ์ตัดสินความผิดถูกชั่วดี กล่าวคือ การกระทำที่ก่อให้เกิดประโยชน์สุขมากที่สุดแก่คนจำนวนมากที่สุด ถือว่าเป็นการกระทำที่ดี เป็นลัทธิคำสอนและแนวคิดปรัชญาที่ถือหลักมหสุข (the principle of greatest happiness) หรือหลักประโยชน์สุขสูงสุด (the principle of greatest utility) เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาเรื่องต่าง ๆ ทางจริยศาสตร์ เกณฑ์นี้ถือเอาผลที่เกิดจากการพิจารณาทางจริยธรรมเป็นตัวตัดสิน ได้แก่ ถ้าการกระทำใดให้ความสุขหรือประโยชน์มากที่สุดแก่คนจำนวนมากที่สุด การกระทำนั้นย่อมดีที่สุด (ราชบัณฑิตยสถาน, 2548: 101)

พระพรหมคุณาภรณ์มีทรรศนะว่าประโยชน์นิยมในพระพุทธศาสนาไม่ถือผลของการกระทำเป็นหลักในการตัดสินทางจริยธรรมว่าการกระทำนั้นดีหรือชั่ว ถูกหรือผิด แตกต่างจากประโยชน์นิยมของเบนธัมและมิลล์ที่ให้ความสำคัญกับผลของการกระทำในการตัดสินทางจริยธรรม อย่างไรก็ตาม พระพรหมคุณาภรณ์ก็ถือเกณฑ์การตัดสินทางจริยธรรม (Albert, Denise, and Peterfreund, 1969: 230) ตามหลักพระพุทธศาสนาที่พิจารณาตามเจตจำนงของการกระทำ แต่ไม่ละทิ้งการคำนึงถึงผลที่จะเกิดขึ้นด้วย เช่น การบริจาคเงินแก่ผู้ยากไร้ด้วยความ

เมตตาและเจตนาให้เขาพ้นทุกข์ เป็นการกระทำที่ดี เพราะมีเจตนาดี แต่ถ้าเรารู้ว่า ผู้รับบริจาคจัดตั้งเป็นขบวนการหาเงินเป็นอาชีพ ไม่ยากไร้อย่างแท้จริง และการบริจาคของเราอาจเป็นการส่งเสริมให้เกิดการประกอบอาชีพหลอกลวงดังกล่าว อย่างกว้างขวาง เราก็อาจพิจารณาผลที่จะเกิดขึ้นว่าชั่วมากกว่าดี และงดการบริจาคนั้นได้ การประเมินผลล่วงหน้าว่าทำแล้วจะดีหรือชั่ว ถ้าดีก็ลงมือทำถ้าชั่วก็หลีกเลี่ยงงดเว้นเช่นนี้ เราต้องอาศัยปัญญาเป็นเครื่องมือสำคัญ พระพุทธศาสนาถือว่า ผลของการกระทำมีส่วนทำให้การกระทำนั้นๆ ดีอย่างสมบูรณ์ได้ หากเจตนาดีและผลออกมาไม่ดี การกระทำนั้น ก็มีส่วนด่างพร้อยและถูกติเตียนได้ จึงต้องพิจารณาให้รอบคอบทั้งกระบวนการก่อนลงมือทำสิ่งใด ดาเมียน คีโอน (Keown, 2001: 38-39) นักวิชาการชาวอเมริกันในปัจจุบันได้แสดงทรรศนะว่าเราไม่อาจยืนยันว่าพระพุทธศาสนาไม่พิจารณาผลของการกระทำในการตัดสินเรื่องทางจริยธรรมหรือในการกำหนดกรอบการกระทำทางจริยธรรมเพราะในหลายกรณีเราจะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับความเห็นของบัณฑิต ปรโตโฆสะ และกัลยาณมิตรในการคาดคะเนผลของการกระทำที่จะเกิดขึ้นในอนาคตเพื่อเป็นข้อมูลประกอบว่าเราควรจะตัดสินทำหรือไม่ทำสิ่งใด

แม้แนวคิดประโยชน์นิยมในจริยศาสตร์ตะวันตกจะถือว่าความสุขคือเป้าหมายของชีวิต แต่ในพระพุทธศาสนา ความสุขไม่ใช่เป้าหมายสูงสุดที่ควรแสวงหา เพราะความสุขเป็นสิ่งสัมพัทธ์ เมื่อมีสุขได้ก็มีทุกข์ได้ พระพุทธศาสนาจึงมีเป้าหมายสูงสุดคือความพ้นทุกข์เพราะโดยทั่วไป ชีวิตของคนเรามีความทุกข์เป็นพื้นฐาน แต่พระพุทธศาสนาก็มิได้ปฏิเสธความสุขโดยชี้ให้เห็นว่าความสุขที่แท้จริงเป็นไปได้ด้วยความเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริงด้วยความมีปัญญา และด้วยจิตที่เป็นอิสระจากกิเลสตัณหา

3.1.7 แนวคิดแบบมนุษยธรรมนิยม (Humanitarianism)

แนวคิดแบบมนุษยธรรมนิยม (Humanitarianism) คือระบบความคิดที่มุ่งส่งเสริมหรือยกระดับคุณธรรมในหมู่มนุษย์ เพื่อให้สังคมมนุษย์พ้นจากความทุกข์และให้มีความสุขสมบูรณ์ยิ่งขึ้น มนุษยธรรมนิยมสนใจคุณค่าของมนุษย์เป็นหลัก เช่น ความมีเมตตากรุณา ความอยู่ดีกินดี ความยุติธรรม และเสรีภาพ จึงส่งเสริมโครงการทางสังคมหรือทางจริยธรรมที่มุ่งลดความทุกข์และเพิ่มสวัสดิการของมนุษย์ มุ่งปฏิรูปสังคมเพื่อส่งเสริมการกินดีอยู่ดี และอาจเผื่อแผ่ไปถึงการป้องกันการทารุณสัตว์ ตลอดจนมีแนวคิดในการเอื้อเฟื้อเจือจานผู้อื่นและเสียสละเพื่อผู้อื่น

มนุษยธรรมนิยมมีแนวคิดในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าที่บุคคลและ/ หรือสังคมประสบอยู่ในขณะนั้น โดยอาศัยหลักเมตตาธรรมคือความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุขและกรุณาธรรมคือความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ซึ่งเหมือนกับแนวคิดพุทธศาสนาเพื่อสังคม (socially engaged Buddhism) แต่ต่างกันตรงที่มนุษยธรรมนิยมเน้นที่ความมีคุณธรรมของมนุษย์ในตัวผู้ช่วยเหลือผู้อื่น แต่พุทธศาสนาเพื่อสังคมหรือแบบพัฒนาสังคมเน้นการเอื้อประโยชน์ต่อผู้อื่นทั้งด้านแก้ไขปัญหาและพัฒนาให้ก้าวหน้า

ในการสงเคราะห์สังคม พระพรหมคุณาภรณ์เสนอให้ใช้หลักพรหมวิหาร 4 และสังคหวัตถุ 4 หลัก พรหมวิหาร 4 คือหลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ ประกอบด้วย

1) เมตตา (ความรัก ความปรารถนาดีอยากให้ผู้อื่นมีความสุข)

2) กรุณา (ความสงสารคิดช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์)

3) มุทิตา (ความยินดีเมื่อผู้อื่นมีความสุข)

4) อุเบกขา (ความวางใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงด้วยรักหรือชัง เพราะเห็นเรื่องราวต่างๆ ปรุโปร่งด้วยปัญญาว่าล้วนเป็นไปตามกฎธรรมชาติ) ส่วนสังคหวัตถุ 4 คือธรรมอันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจ บุคคล และเป็นหลักสงเคราะห์ ประกอบด้วย 1) ทาน (การให้ หมายถึง การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ด้วยสิ่งของหรือคำแนะนำสั่งสอน) 2) ปิยวาจา (วาจาอันเป็นที่รัก หมายถึง กล่าวคำสุภาพไพเราะ ทำให้เกิดไมตรี และเกิดประโยชน์ต่อผู้ฟัง) 3) อัตถจริยา (การประพฤติประโยชน์ หมายถึง การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ช่วยเหลือกิจการต่างๆ ของผู้อื่น ตลอดจนส่งเสริมจริยธรรม) 4) สมานัตตตา (ความมีตนสม่ำเสมอ หมายถึง วางตัวเสมอต้นเสมอปลาย เหมาะสมตามฐานะและตามเหตุอันควร)

นอกจากนี้ ในการสงเคราะห์เพื่อให้เกิดประโยชน์ตามแนวคิดแบบมนุษยธรรมนิยมนั้น ควรคำนึงถึงประโยชน์ทั้ง 3 ด้าน อันได้แก่

1) อัตตัตถะ (ประโยชน์ตน) คือ การบรรลุจุดหมายแห่งชีวิตของตน เน้นการพึ่งตนได้ในทุกระดับ ไม่เป็นภาระของผู้อื่นและพร้อมที่จะช่วยเหลือผู้อื่นได้ คุณธรรมที่เป็นแกนนำเพื่อบรรลุประโยชน์ตนดังกล่าว คือ ปัญญา หลักธรรมในการดำเนินการให้บรรลุผลคือ ไตรสิกขา เป็นต้น

2) ปรัตถะ (ประโยชน์ผู้อื่น) คือ การช่วยเหลือเกื้อกูล สนับสนุนผู้อื่นให้บรรลุประโยชน์หรือเข้าถึงจุดหมายในชีวิตของเขาในระดับต่าง ๆ ช่วยประคับประคองให้เขาสามารถพึ่งตนเองได้ คุณธรรมที่เป็นแกนนำเพื่อบรรลุผลข้อนี้ คือ กรุณา หลักธรรมในการดำเนิน คือ สังคหวัตถุ 4 เป็นต้น

3) อุภยัตถะ (ประโยชน์ทั้ง 2 ฝ่าย) คือการได้รับประโยชน์ทั้งของตนเองและผู้อื่น ตนเองก็มีความสุข ผู้อื่นและสังคมส่วนรวมก็มีความสุข คุณธรรมที่เป็นแกนนำให้บรรลุจุดหมายคือ วินัย และสามัคคี มีธรรมที่ควรปฏิบัติคือ สาราณียธรรม 6 (หลักการอยู่ร่วมกัน ธรรมที่ทำให้เกิดความสามัคคี) เช่น มีความเมตตาต่อกันทั้งทางกาย วาจา และใจ และแบ่งปันสิ่งของเครื่องใช้ตลอดจนอาหารการกินให้ผู้อื่น

แนวคิดแบบมนุษยธรรมนิยมเป็นแนวคิดพื้นฐานในการดำรงชีวิตอย่างสันติสุขที่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญอย่างยิ่งแนวคิดหนึ่งสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม

3.1.8 แนวคิดแบบปรัตถนิยม (Altruism)

ปรัตถนิยม (Altruism) คือ ทรรศนะที่สอนให้เห็นแก่ประโยชน์ของผู้อื่น คำว่า “altruism” มาจากภาษาละติน คือ “alter” มีความหมายว่า “ผู้อื่น” ผู้ที่ตั้งคำว่า “altruism” ขึ้นมาใช้ก็คือ โอกุสต์ กงต์ (Auguste Comte, ค.ศ. 1789–1857) นักปรัชญาชาวฝรั่งเศส ความหมายของคำนี้คือ “การเสียสละและการอุทิศตนเพื่อผลประโยชน์ของผู้อื่น”

ปรัตถนิยม (Altruism) มีความหมายตรงข้ามกับอัตตัตถนิยม (Egoism) ในทางจริยศาสตร์หมายถึงทรรศนะที่ถือว่าผลประโยชน์ส่วนตัวเท่านั้น เป็นสิ่งที่บุคคลพึงแสวงหา โอกุสต์ กงต์ มีทรรศนะว่า ปรัตถนิยม คือ การควบคุมและการกำจัดความอยากมีอยากเป็น (self – centered desire) และส่งเสริมการมีชีวิตอยู่เพื่อประโยชน์ของผู้อื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีความรักที่ไม่เห็นแก่ตัวและการอุทิศตนเพื่อสังคม คำว่า ปรัตถนิยมในปัจจุบันมีความหมายรวมถึง การพยายามกระทำเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น เอาใจใส่ผู้อื่น และการทำหน้าที่โดยไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ที่ตนจะได้

แนวคิดแบบปรัตถนิยมของพระพรหมคุณาภรณ์อาศัยหลักพุทธธรรมเรื่องความเมตตากรุณาเป็นพื้นฐาน พระพรหมคุณาภรณ์ (*พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ:* 507) มีทรรศนะว่า ความเมตตาเป็นความรักที่บริสุทธิ์ที่มีต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมโลกหรือเพื่อนร่วมทุกข์ ร่วมสังสารวัฏ เป็นความรักอย่างเป็นกลาง ๆ อย่างเผื่อแผ่ ทำให้ใจเปิดกว้างออกไปและผ่องใสเบิกบาน จะเห็นว่า ประการแรก ปรัตถนิยมหรือการเห็นแก่ประโยชน์ของผู้อื่นในทรรศนะของพระพรหมคุณาภรณ์นั้นมิได้จำกัดเฉพาะแต่ความรู้สึกที่มีต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่รวมถึงสัตว์ทั้งหลายด้วย

ประการที่สอง ความเมตตาเป็นธรรมะที่เกี่ยวข้องเฉพาะกับคนและสัตว์เท่านั้น แต่มนุษย์เรามีความรู้สึกที่ดีที่ต้องการเอื้อประโยชน์ต่อสิ่งอื่นด้วย เช่น ต้นไม้และสิ่งอื่น ๆ ที่ตนเกี่ยวข้อง ความรู้สึกดังกล่าวนี้เรียกว่า “ฉันทะ” ซึ่งเป็นธรรมะพื้นฐานที่มีขอบเขตกว้างขวางและใช้ในเรื่องทั่วไป “ฉันทะ” คือ ภาวะจิตที่ยินดี พอใจ ตลอดจนต้องการให้เกิดความมั่นคงดำรงอยู่ด้วยดีของสรรพสิ่งตามสภาวะที่ควรจะมีควรจะเป็นของมัน

3.1.9 แนวคิดแบบวรนิยม (Meliorism)

วรนิยม (Meliorism) คือ แนวคิดทางปรัชญาที่ถือว่า โลกมิได้มีแต่สิ่งที่เลวร้าย หรือมิได้มีแต่สิ่งที่ดีงามเพียงฝ่ายเดียว ความดี ความชั่วเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงแก้ไขได้ ความดีเป็นสิ่งที่สามารถเพิ่มพูนขึ้นได้ วรนิยมเอนเอียงไปข้างที่เชื่อว่า ชีวิตและสังคมมนุษย์มีแนวโน้มไปในทางที่ดีขึ้น ทรรศนะนี้เชื่อว่ามนุษย์มีความสามารถและความเพียร

พยายามที่ทำให้โลกนี้ดีขึ้นได้ และวิวัฒนาการทางชีววิทยาและทางสังคมก็เป็นไปในทางที่ทำให้โลกดีขึ้น (Runes, 1961: 195)

คำว่า Meliorism มาจากภาษาละติน “melior” แปลว่า “ดีมากขึ้น” หรือ “ดีกว่า” ผู้ที่สร้างคำนี้ขึ้นมาใช้คนแรก คือ จอร์จ อีเลียต (George Eliot) นามแฝงของ แมรี แอนน์ อีแวนส์ (Mary Ann Evans, ค.ศ. 1819–1880) นักเขียนนวนิยายชาวอังกฤษที่แสดงเนื้อเรื่องเกี่ยวกับจริยธรรมของบุคคลและการพัฒนาตนทางจิตวิทยา (Runes, 1961: 195)

วรรณกรรมหรืองานเขียนของจอร์จ อีเลียต แสดงชีวิตของสามัญชนตามความจริงและแสดงแก่นแท้ของอารมณ์มนุษย์ได้อย่างลุ่มลึกโดยสะท้อนให้เห็นว่า เราสามารถปรับปรุงแก้ไขสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและทางสังคมของเราให้ดีขึ้นได้โดยอาศัยการศึกษาและสติปัญญาของเราเอง แนวคิดแบบวรนิยมของจอร์จ อีเลียต ปรากฏอยู่อย่างชัดเจนในวรรณกรรมทุกเรื่องของเขาและทำให้เขาได้รับการยกย่องเป็นนักเขียนชั้นแนวหน้าของอังกฤษในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19

1) มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่ฝึกฝนพัฒนาตนเองได้

พระพุทธศาสนายอมรับความสำคัญของมนุษย์ว่ามีภาวะเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และฝึกได้จนถึงขั้นเป็นสัตว์ประเสริฐ มองอีกแง่หนึ่งก็ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก และมีศักยภาพสูงสุดในการฝึกฝนและพัฒนาตนจนประเสริฐสุดได้ พระพรหมคุณาภรณ์ได้อ้างพุทธพจน์ประกอบคือ

ก) ทนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ
ผู้ที่ฝึกแล้ว เป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์

ข) วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน โส เสฏฺโฐ เทวมานุเส
ผู้ที่ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ คือฝึกดีแล้วนี้ ประเสริฐสุดทั้งในหมู่เทพและบรรดามนุษย์

ค) มนุสฺสภูตํ สมฺพุทฺธํ อตฺตทนฺตํ สมาหิตํ เทวาปิ นมสฺสนฺติ....
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งที่เป็นมนุษย์นี้ แต่ฝึกพระองค์ดีแล้ว แม้เทพทั้งหลายก็น้อมนมัสการ

(พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2539: 49-50)

2) มนุษย์ฝึกฝนพัฒนาตนเองได้ด้วยการศึกษาคือ ไตรสิกขา

การศึกษาที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนให้ดำเนินชีวิตได้ถูกต้อง คือ ไตรสิกขา การฝึกฝนพัฒนาตนด้วยไตรสิกขาอาศัยความเชื่อว่า มนุษย์มีศักยภาพที่พัฒนาตนเองได้ เมื่อพัฒนาแล้วก็จะเป็นสัตว์ประเสริฐ มีปัญญาหยั่งรู้สัจธรรม เป็นอิสระ มีสันติสุข และพร้อมที่จะดำเนินชีวิตเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น

ในการฝึกฝนและพัฒนามนุษย์นั้น พระพุทธศาสนาจัดวางเป็นหลักเรียกว่า ไตรสิกขา ประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นระบบการศึกษาที่ทำให้มนุษย์พัฒนาเครื่องมือที่ใช้ในการฝึกศีล คือ วินัย วินัยเป็นจุดเริ่มต้นในกระบวนการศึกษาและการพัฒนามนุษย์ เพราะวินัยเป็นตัวการจัดเตรียมชีวิตให้อยู่ในสภาพที่เอื้อต่อการพัฒนา ส่วนสมาธิเป็นเรื่องของการฝึกจิตเป็นการพัฒนาคุณสมบัติของจิตในด้านคุณธรรม ความสามารถและความสุข และปัญญาเป็นเรื่องของการฝึกหรือพัฒนาในด้านการรู้ความจริง รู้ตรงตามความเป็นจริง จนรู้เท่าทันธรรมดาของโลกและชีวิต ทำใจให้เป็นอิสระ ไร้ทุกข์ และเข้าถึงอิสรภาพโดยสมบูรณ์

3) การฝึกฝนพัฒนาตนมีประโยชน์อย่างยิ่ง

การฝึกฝนตนเองมีประโยชน์ในทุกด้าน คนที่ฝึกตนเองในการทำงานก็จะมีความสุขในการทำงาน และในการดำรงชีวิต สามารถแก้ปัญหาชีวิตได้ โดยทั่วไปการฝึกฝนตนเองจะมีประโยชน์ดังนี้

ก) ทำให้ผู้ฝึกฝนพัฒนาตนมีปัญญา คือ รู้อะไร ก็รู้จริง เข้าถึงความจริงได้

ข) ทำให้มีความดีงาม มีคุณธรรม

ค) ทำให้ปลอดจากทุกข์และมีความสุข

ผู้ที่ฝึกฝนอบรมตนและพัฒนาตนนั้นต้องสำรวจตนเองว่าได้รับประโยชน์ทั้ง 3 ประการนี้เพิ่มพูนขึ้นเรื่อยๆ ในการพัฒนาของตนหรือไม่ ถ้าได้รับประโยชน์ทั้ง 3 ประการครบถ้วน ก็แสดงว่าได้พัฒนาตนอย่างถูกต้อง

แต่ถ้ามีบางสิ่งลดลงหรือเปลี่ยนแปลงไปในทางตรงข้าม ย่อมหมายถึงการฝึกฝนผิดทาง ชีวิตที่พัฒนาอย่างสมบูรณ์แล้ว คือชีวิตที่มีพฤติกรรมดีงาม จิตใจสุขสงบ และมีปัญญารอบรู้ความจริงของโลกและชีวิต แนวคิดแบบวรนิยมของพระพรหมคุณาภรณ์จึงเป็นเครื่องเตือนใจชาวพุทธให้ฟันฝ่าอุปสรรคของชีวิตให้ได้ด้วยความสามารถของตนเองและเป็นแรงบันดาลใจให้มุ่งมั่นสู่อุดมคติของชีวิตอย่างจริงจัง

3.1.10 แนวคิดแบบปัญญานิยม (Intellectualism)

ปัญญานิยม (Intellectualism) คือ ทรรศนะที่ถือว่า ปัญญามีความสำคัญเหนือสิ่งอื่นใดปัญญานิยมในทางจริยศาสตร์ หมายถึง คติชีวิตที่ถือว่า สิ่งมีค่าสูงสุดในชีวิต คือ การได้ใช้ปัญญาเพื่อแสวงหาความจริง ไม่ใช่เพื่อแสวงหาความสุขทางกาย ในกรณีที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า จะใช้คำว่า “พุทธิปัญญา” แทนคำว่า “ปัญญา” intellectualism มาจากคำว่า intellect (ปัญญา, พุทธิปัญญา) ซึ่งหมายถึง สมรรถพล (faculty) หรือความสามารถที่จะรู้และเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ซึ่งต่างกับความรู้สึก (feeling) และเจตจำนง (will) “intellect” มาจากภาษาละติน คือ intelligere (เข้าใจ) ในปรัชญาตะวันตก การตีความหมายของคำว่า “intellect” ถือตามขนบ (tradition) จากอาริสโตเติล (Aristotle, 384–322 ปีก่อน ค.ศ.) ซึ่งแบ่งปัญญาออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ อกัมมันตปัญญา (passive intellect) และกัมมันตปัญญา (active intellect) อกัมมันตปัญญามีบทบาทรับความรู้จากประสาทสัมผัส เช่น ตามองเห็นต้นไม้ก็รู้ว่ามีต้นไม้อยู่ ส่วนกัมมันตปัญญามีบทบาททำความเข้าใจกับสิ่งที่เรารับรู้เพื่อสร้างและเชื่อมโยงมโนคติต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เช่น เข้าใจว่า ต้นไม้ที่เราเห็นอยู่รอบตัวเรานั้นมีความสำคัญต่อโลกและชีวิตของเราอย่างไร (Reese, 1980: 258)

พระพรหมคุณาภรณ์ (2540: 87) อธิบายว่า ปัญญาคือ การรู้ความจริง เมื่อรู้ความจริงถึงที่สุดแล้วจะเกิดความเป็นอิสระในจิตใจ ปลอดพ้นจากสิ่งบีบคั้น หลุดพ้นจากสิ่งเศร้าหมองทั้งปวง เช่น ปราศจากความโลภ ความโกรธและความหลง เรียกว่าบรรลุภาวะวิมุตติ คือ ความพ้นทุกข์ การมีความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงและการฝึกอบรมพัฒนาตนให้มีความรู้ความเข้าใจดังกล่าว เริ่มต้นตั้งแต่การรู้และเข้าใจสิ่งที่เราศึกษาเล่าเรียนและรับฟังมา เช่น ข่าวสารและสิ่งที่เรามองเห็นและสัมผัสได้เป็นประสบการณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และสิ่งที่สั่งสมปรากฏอยู่ในใจ จากนั้น ก็นำสิ่งที่เรารับรู้นั้นมาเชื่อมโยงกันจนสามารถนำมาใช้แก้ปัญหาและสร้างสรรค์พัฒนาสิ่งต่าง ๆ ได้ จนถึงขนาดรู้เท่าทันความเป็นจริงของโลก และชีวิตว่าไม่มีอะไรจีรังยั่งยืน จนเกิดความเบื่อหน่ายหมดความยึดถือและมีจิตใจเป็นอิสระ ความรู้ความเข้าใจเช่นนี้ เรียกว่าการใช้ปัญญา และเป็นไปได้ด้วยปัญญา

ปัญญามีความหมายกว้างขวางและหลากหลาย แต่ในทางจริยศาสตร์ ปัญญาหมายถึงความรู้ ความเข้าใจ สามารถแยกดี ชั่ว คุณ หรือโทษได้ด้วยเหตุผล จนในที่สุด สามารถกำจัดอวิชชา (ความไม่รู้จริง) เช่น ความไม่รู้จริงในเรื่องอริยสัจ 4 และปฏิจจสมุปบาท เกิดปัญญาวิมุตติ (ความหลุดพ้นด้วยปัญญา) สำเร็จเป็นพระอรหันต์และพ้นทุกข์อย่างสิ้นเชิง

ลักษณะของปัญญา คือ รู้ เข้าใจ รู้จักคิด รู้วิธี วินิจฉัย รู้วิธีแก้ปัญหา และรู้วิธีสร้างสรรค์ หรือดำเนินงานให้สำเร็จ ปัญญาที่สมบูรณ์ จะมีองค์ประกอบอื่นด้วย คือ ความดีงามและความสุข ปัญญาเป็นตัวชี้นำเราให้เห็นทางออกของปัญหาและสามารถพัฒนาตนเองได้ คำว่า “ปัญญา” ยังบ่งบอกถึงคุณลักษณะและพระคุณของพระพุทธเจ้าอีกด้วย กล่าวคือ “พุทธะ” ซึ่งเป็นฉายาของพระพุทธเจ้า แปลว่า “ผู้ตื่นแล้ว” หมายความว่า ทรงมีปัญญาตื่นจากโมหะ (ความหลงผิด) และตื่นจากความมืด (ความไม่รู้จริง) และ “โพธิ” ก็คือ ปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2531: 8)

ปัญญาแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

ก) จินตามยปัญญา หรือจินตมยปัญญา แปลว่า ปัญญาเกิดจากการคิด

ข) สุตมยปัญญา คือ ปัญญาเกิดจากการฟังหรือการสดับเล่าเรียน

ค) ภาวนามยปัญญา คือ ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติหรือลงมือทำ

ปัญญาทำให้เรามองเห็นโลกและชีวิตตามความเป็นจริง ไม่ถูกหลอกลวงให้หลงผิด ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นถูกต้อง เช่น เห็นว่าการพนันเป็นอบายมุข จะทำให้เราเสียทรัพย์ หมดเนื้อหมดตัว เราจึงไม่เล่นการ

พนัน ไม่โง่เขลา หวังลมๆ แล้งๆ ว่าการพนันจะช่วยให้เรารวยได้ ปัญญาจึงส่งเสริมจริยธรรมของบุคคลและสังคม ทำให้เราอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ปัญญากับสัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ, ความเห็นถูกต้องตามความจริง) จึงเป็นคำที่ใช้แทนกันได้

4. บทสรุป

งานเขียนทางจริยศาสตร์ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) มีวัตถุประสงค์มากกว่างานเขียนทางจริยศาสตร์ของนักปรัชญาตะวันตกตรงที่หวังผลในการแก้ปัญหาและพัฒนาบุคคลและสังคมด้วย ยกตัวอย่างเช่น อิมมานูเอล คานต์ ในแนวคิดแบบลัทธิเจตจำนง แม้คานต์และพระพรหมคุณาภรณ์จะให้ความสำคัญกับเจตจำนงในฐานะที่เป็นฐานในการวินิจฉัยคุณค่าทางจริยธรรม แต่คานต์ก็มิได้นำแนวคิดดังกล่าวมาพิจารณามิติต่างๆ ในชีวิตของมนุษย์และมิได้จำแนกแจกแจงบทบาทของเจตจำนงในเชิงพัฒนา ในขณะที่พระพรหมคุณาภรณ์วิเคราะห์ความหมายและบทบาทของเจตจำนงตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาทั้งในระดับโลกียะและโลกุตตระ พร้อมทั้งชี้นำการใช้แนวคิดดังกล่าวในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาจริยธรรมในสังคมปัจจุบัน คนรุ่นใหม่จึงเกิดแรงบันดาลใจที่จะประยุกต์แนวคิดทางพระพุทธศาสนาเพื่อรับมือกับปัญหาวิกฤตของโลกปัจจุบันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

แนวคิดทางจริยศาสตร์ของพระพรหมคุณาภรณ์ที่ได้นำเสนอในงานวิจัยนี้ซึ่งประกอบด้วยแนวคิดแบบวรนิยม (Meliorism) มนุษยธรรมนิยม (Humanitarianism) ปรัตถนิยม (Altruism) ปัญญานิยม (Intellectualism) ประโยชน์นิยม (Utilitarianism) ธรรมชาตินิยม (Naturalism) อุปกรณ์นิยม (Instrumentalism) ลัทธิเจตจำนง (Voluntarism) อนิยัตินิยม (Indeterminism) และอัชฌัตติกญาณนิยม (Intuitionism) รวม 10 แนวคิด ล้วนมีความเชื่อมโยงเกี่ยวเนื่องกันเป็นระบบเดียวกันเกื้อหนุนให้มนุษย์ได้สร้างสรรค์พัฒนาตนเองและสังคมจนบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิตคือความพ้นทุกข์ดังอาจลำดับขั้นตอนที่แนวคิดทางจริยศาสตร์ดังกล่าวได้มีบทบาทในการสร้างสรรค์และพัฒนาบุคคลและสังคมดังนี้

1) การส่งเสริมการพึ่งตนเอง

แนวคิดทางจริยศาสตร์ของพระพรหมคุณาภรณ์ล้วนมีจุดมุ่งหมายและให้แรงบันดาลใจให้ทุกคนพึ่งพาตนเอง เพื่อให้สามารถช่วยตนเองและผู้อื่นได้ เช่น แนวคิดแบบปัญญานิยม ที่ยืนยันว่ามนุษย์มีปัญญาที่สามารถพึ่งตนเองได้ ถ้าฝึกฝนและพัฒนาตนอย่างต่อเนื่อง ปัญญาที่พัฒนาอย่างสูงสุดแล้วจะทำให้มนุษย์เป็นพระพุทธเจ้าได้ และเป็นอิสระอย่างสิ้นเชิง ส่วนแนวคิดแบบลัทธิเจตจำนงก็ยืนยันว่า มนุษย์จะทำดีหรือชั่ว เจริญหรือเสื่อมก็ล้วนแต่ขึ้นอยู่กับเจตจำนงหรือเจตนาของตนทั้งสิ้น ตนจึงเป็นที่พึ่งของตน ได้รับผลจากการกระทำของตนเองเป็นหลัก นอกจากนั้น แนวคิดทุกแนวคิดทางจริยธศาสตร์ของพระพรหมคุณาภรณ์ก็ยืนยันท่าทีดังกล่าว

2) การกำหนดพฤติกรรมของตนเอง

เมื่อเรายอมรับว่า เราต้องพึ่งตนเองเป็นหลักแล้ว ขั้นตอนต่อไปก็คือการกำหนดพฤติกรรมของตนเอง แนวคิดทางจริยศาสตร์ของพระพรหมคุณาภรณ์ล้วนส่งเสริมให้คนเรากำหนดการกระทำของตนเอง ไม่ปล่อยให้ชีวิตเป็นไปตามโชคชะตาหรืออำนาจจากภายนอก เช่น แนวคิดแบบอนิยัตินิยมที่ปฏิเสธอำนาจของเทพเจ้าและยืนยันว่ามนุษย์มีศักยภาพที่จะมีชีวิตอยู่ได้ด้วยตนเองโดยอาศัยสติปัญญาและความเพียรของตนเอง แนวคิดแบบธรรมชาตินิยมที่ปฏิเสธอำนาจเหนือธรรมชาติ และแนวคิดแบบวรนิยมที่ยอมรับว่า มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองได้จนสูงสุด

3) การกำหนดความแตกต่างระหว่างคุณค่าแท้กับคุณค่าเทียม

จริยศาสตร์ของพระพรหมคุณาภรณ์แสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างคุณค่าแท้กับคุณค่าเทียม คุณค่าแท้คือคุณค่าที่เป็นพื้นฐานของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น คุณค่าแท้ของเสื้อผ้าคือคุณค่าในการปกป้องร่างกายให้พ้นจากอันตรายหรือความเดือดร้อนจากสิ่งภายนอก เช่น อากาศที่ร้อนหรือเย็นจนเกินไป หรือทำให้ผู้สวมใส่มีความสะดวกสบาย แต่คุณค่าเทียมคือคุณค่าปลีกย่อยที่มิใช่พื้นฐานหรือวัตถุประสงค์แรกเริ่มในการใช้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น คุณค่าเทียมของ

เสื้อผ้า คือ ความสวยงามและความมีราคาแพง เพราะแม้เสื้อผ้าจะไม่สวยงามและไม่มีราคาแพง มนุษย์ก็สามารถใช้เสื้อผ้าให้ตนมีความสุข ปลอดภัย และหมดปัญหาขั้นพื้นฐานตามเจตนารมณ์ในการผลิตเสื้อผ้าขึ้นมาใช้ได้ จริยศาสตร์ของพระพรหมคุณาภรณ์ส่งเสริมให้มนุษย์แสวงหาคุณค่าแท้จากตนเองและสิ่งภายนอกเพื่อให้ตนเองมีความสุข พ้นจากความทุกข์และสร้างสรรค์ประโยชน์ต่อไปได้ เช่น การแสวงหาคุณค่าของความเป็นมนุษย์ด้วยการพัฒนาคุณธรรมเช่น การลดทอนกิเลสตัณหาของตน การเพิ่มพูนสติปัญญา ความเมตตากรุณา และความเที่ยงธรรม ดังจะเห็นได้ในแนวคิดแบบปรัตถนิยม มนุษยธรรมนิยม และประโยชน์นิยม เป็นต้น

4) การอยู่ร่วมกับผู้อื่นและธรรมชาติแวดล้อมอย่างเป็นสุข

จริยศาสตร์ของพระพรหมคุณาภรณ์ไม่สนับสนุนให้คนเรามีชีวิตอย่างโดดเดี่ยว เห็นแก่ตัว และเป็นอยู่เพื่อตนเองเพียงอย่างเดียว แต่ให้อยู่ร่วมกับผู้อื่นและธรรมชาติแวดล้อมอย่างกลมกลืน เพื่อให้มีความสุขร่วมกัน งานของพระพรหมคุณาภรณ์จึงส่งเสริมความมีจิตสาธารณะ (public mind) และความรับผิดชอบต่อบุคคล สังคม และโลกธรรมชาติที่เราเกี่ยวข้องด้วย ดังปรากฏในแนวคิดธรรมชาตินิยมที่มองเห็นมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของโลกธรรมชาติ แนวคิดแบบอัชฌัตติกญาณนิยม ที่ยอมรับในมโนธรรมของมนุษย์ในการรู้ดีรู้ชั่วและแนวคิดแบบอุปกรณ์นิยมที่ส่งเสริมการแสวงหาความรู้ของมนุษย์เพื่อเป็นอุปกรณ์ในการพัฒนาปัญญาและการมีชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นและสิ่งอื่นอย่างดีงาม

5) การพากเพียรเพื่อความพ้นทุกข์

แนวคิดทางจริยศาสตร์ของพระพรหมคุณาภรณ์ทุกระบบมีจุดหมายปลายทางเดียวกันคือการวางแนวการประพฤติปฏิบัติไปสู่ความพ้นทุกข์หรือนิพพาน แม้ท่านจะกล่าวถึงความสุขของมนุษย์ที่จะได้จากการปฏิบัติธรรมและการละชั่วทำดีก็ตาม แต่เป้าหมายหลักของการปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนาไม่ใช่เป็นไปเพื่อความสุข เหนือจากความสุขคือความพ้นทุกข์คือนิพพาน ความสุขคือผลพลอยได้จากการทำดี แต่ความสุขก็ไม่ยั่งยืน เพราะอาจมีความทุกข์ควบคู่หรือแทนที่กันได้ในบางโอกาส สิ่งที่มนุษย์ควรแสวงหาคือ ความพ้นทุกข์ เพราะเมื่อพ้นทุกข์ได้ความสุขก็จะปรากฏขึ้น ไม่ว่าความสุขนั้นจะเป็นความสุขในทางโลกหรือทางธรรมก็ตาม

งานเขียนของพระพรหมคุณาภรณ์ จึงมีความสำคัญในการศึกษาวิเคราะห์เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาและพัฒนาจริยธรรมของบุคคลในสังคมปัจจุบัน และเป็นแรงบันดาลใจสำหรับคนรุ่นใหม่ที่จะประยุกต์แนวคิดทางพระพุทธศาสนาในการรับมือกับปัญหาวิกฤตของโลกปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม

บรรณานุกรม

ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์. (2548). *ศิลปวัฒนธรรมภาคใต้.* กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2531). *พัฒนาปัญญา* กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ จำกัด.

_____ (2533). *ทำไมคนไทยจึงเรียนพระพุทธศาสนา.* กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2536). *จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร.* พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: บริษัทสหธรรมิก จำกัด.

_____ (2539). *ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา.* พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: บริษัทสหธรรมิกจำกัด.

_____ (2540). *การศึกษา พัฒนาการ หรือบูรณาการ.* พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2550). *คติจตุคามรามเทพ.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วัลลดา.

_____ (2553). *ถ้ารู้จักพระพุทธศาสนา ความสุขต้องมาทันที.* พิมพ์ครั้งที่ 27. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2529). *พุทธธรรม.* พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ภัทรพร สิริกาญจน. (2553). *พระพุทธศาสนาในประเทศไทย: เอกภาพในความหลากหลาย.* กรุงเทพฯ: มิสเตอร์ก๊อปปี้ (ประเทศไทย).

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2548). *พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ–ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน.* พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

Ethel, A.M, Denise, T.C. and Peterfreund, S.P. (1969). *Great Traditions in Ethics.* New York: D. Van Nostrand Company.

Keown, D. (2001). *Buddhism and Bioethics.* New York: Palgrave.

Reese, W.L. (1980). *Dictionary of Philosophy and Religion.* N.J., Atlantic Highlands: Humanities Press.

Runes, D. (ed). (1961). *Dictionary of Philosophy.* Paterson, New Jersey: Littlefield, Adams & Co.